

DVA NEOBJAVLJENA SASTAVA ŠIME LJUBIĆA

Nikoliko ričih O Ljubomudrju Jezika slavjanskoga i Relazione della storia colle altre scienze e relativo metodo d'insegnamento nelle scuole

Ivan PEDERIN, Zadar

U Historijskom arhivu u Zadru čuva se ostavština Šime Ljubića. U toj ostavštini nalaze se i dva neobjavljena sastava koje ćemo niže objaviti po prvi put, jer se u oba slučaja radi o značajnim spisima od kojih osobito onaj prvi, baš u naše dane kritike Maretićeve jezične teorije i prakse, dobija na značenju.

Prvi spis – »O ljubomudrju jezika slavjanskoga«¹ Ljubić je napisao 1847. Prvo pitanje jezika je u tom spisu: »izpraviti domorodni jezik i obogatiti našu književnost, navlastito iza kako privridni i mnoge hvale dostojni gosp. nauč. A. Kuzmanić izmisli i s većim trudom poda na svitlo ovaj pohvaljeni književni list, Zoru Dalmatinsku«.

U ovom sastavu Ljubić je polazio od nazora Melchiorre Cesarottija, da ne postoje kulturni jezici ipso facto, već da se svaki jezik može kultivirati.² Njega jezika mora biti orijentirana demokratski pa Ljubić piše »da pravilo jedincato u što se jezika tiče, jest puk, valja pučki jezik« i to ne jezik neke pokrajine, jer bi protiv toga bili ljudi iz ostalih pokrajina. Književni jezik mora biti umjetno kultivirani jezik puka. »Onda samo postati će zadosta bogat, kad duh neće imati što iznaći ili razmišljati«.

Ljubić je protiv toga da se prizna jedan »vladajući izgovor«; jezik mijenjaju i njeguju pùk i »pisatelji« pa bi vladajući izgovor škodio jeziku. »O nevolji narodni jezik, uzkratjajući mu mnogo besidah i načinah potribitih, podobnih, skladnih i krepkih, koji bivaju kod drugih izgovarah.« Valja prihvatiti sve »poglavite izgovore« pa »iz ovezi izgovorah obraziti, kao se nigda obrazi u Gerčkoj, općeni jezik.« Taj jezik postao bi narodnih u »izgovor deržavi«.

Njega jezika pitanje je opće narodne kulture. »Napridak bo jezika sveгда jest na razlog razvijanja duha. Za to kod jednog naroda izobraženoga, bogatoga, književnog, na rukotvorstvo i soukupljanje podanoga, toli veće jest izverstni jezik, koliko više se od prvih dobara odalečiva.« Kod njege jezika valja prije svega

¹Historijski arhiv u Zadru, Ljubićeva ostavština, 9/vii, A. br. 19.

²M. CESAROTTI, *Saggi sulla filosofia delle lingue e del gusto*, Pisa, 1801. Ove nazore prihvatio je i naš fiziokrat I. D. STRATIKO, u pismu *Lettera al conte Radoš Michieli vitturi sulla vera lingua illirica (vetero-slava) e necessità di studiarla con metodo*, Naučna biblioteka Zadar, MS 513. Ljubić se još pozivao na V. MONTI, *Proposta ed aggiunte al vocabolario della Crusca*, i G. PERTICARI, *Degli scrittori del Trecento*, Milano, 1817–26, 7 sv.

iskoristiti leksičko blago starijih hrvatskih pisaca i tu Ljubić pravi paralelu prema francuskom jeziku – »Bossouet i Racine hvaljeni su, što su skladno znali neplemenite beside k pismenitomu načinu pisanja prišivati«.

Ljubić nije bio ni purist, bar ne srednjoevropskog tipa. Mogu se preuzimati riječi iz drugih jezika, ali »da riči skoro kovane budu gibane po duhu jezika«. Jer i latinski se obogatio grčkim, etrurskim i oskijskim riječima. Engleski i talijanski posuđuju iz francuskog. Ljubić traži razvijanje povijesnog i poredbenog jezikoslovlja kao Franz Bopp, Friedrich Schlegel i Wilhelm von Humboldt. On savjetuje izradu dvaju rječnika: jednog za narod, a drugog za pisce. Taj rječnik trebao »bi biti razrađen po korenima, ali ne po bukvi, što ne bi samo bilo od prvelike koristi za malo truda upoznati razgranjenje jezika i izgovorah, mišanje pukah, perva zlamenovanja ričih, izhode razborite ili svevoljno iz pervašnjega tomačenja i njihove neobične uzroke i sve zajedno još lašnje bi se upoznalo svojstvo našeg jezika sa etrurskim, gerčkim, diačkim, staronimačkim i t.d. koji svi kao sinovi iste mati iz sanskritskog naričja izhode.«

Jezik dakle nije u prvom redu etničko pitanje; nije oznaka naroda s obavezatnošću pripadnosti iz duha jezika kao kod Đure Daničića i Frana Miklošiča, koji su bili zaokupljeni našim dijalektima kao oznakama i izrazima etničkog identiteta.³ Za Ljubića je jezik bio pitanje kulture, a po svojim organskim svojstvima, pitanje odnosa i partnerstva s drugim narodima i kulturnim jezicima. Foklor Ljubić ne spominje kao pitanje njege jezika. Bili su to nazori dijametralno oprečni nazorima bečke slavistike koju su kod nas zastupali Đuro Daničić i Tomislav Maretić, pa nije čudo da se Daničić prema Ljubiću odnosio s nenaklonošću, osobito kao recenzent Hektorovićevih pjesama koje je za tisak priredio Ljubić.⁴ Tada je Daničić pisao Franji Račkome: »Drage volje primio bih se da čitam reviziju Hektorovićevih pjesama; kako sam u Ljubićevu izdanju pobilježio sve kako je u najstarijem, moglo bi to čitanje biti korisno. Ali na to ne bih pristao ako Ljubić ne bi izbacio iz svoga predgovora onu obranu svoga prvoga izdanja od moje puke, jedno za to što će upravo to akademičko izdanje najbolje potvrditi moju puku, a drugo zato što bih poslije njegove obrane opet ja morao moliti akademiju da mi dopusti dokazati da je moja pokuda bila pravedna.«⁵

Pošto je utvrdio da ni jedan jezik nema prvenstvo nad drugim jezicima, on je istakao da nijedna vlast ne može nametnuti jezik kao što može nametnuti ustav, no vlast ipak može »pruditi« jeziku tako što određuje na kojem će se jeziku tiskati knjige. Taj »općeni jezik«, koji će država prihvatiti, izgradit će znanstvenici od riječi sviju izgovora slično kako se to zbilo svojedobno u Grčkoj.

Bogatstvo jezika je u tome što ga mnogi govore, no puk neće izravno sudjelovati u izradi »općenog jezika«. Za njega će znanstvenici kovati riječi iz organskog blaga narodnog jezika po uzoru na »izobražene« jezike kakvi su talijanski, njemački i francuski. Tu je Ljubić liberal po shvaćanju, pa uočava ulogu naobražene elite. No mi ćemo se, prije svega, u tome ugledati na slavenske jezike kakvi su češki, poljski i ruski. Tuđice ćemo izbjegavati koliko možemo, ali ne pod svaku cijenu.

³Z. VINCE, *Putovima hrvatskog književnog jezika, Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, Zagreb, 1978, str. 294.

⁴*Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića*, JAZU, St. pisci hrvatski VI, Zagreb, 1874.

⁵V. NOVAK, *Srpski naučnici i književnici u prepisci sa Franjom Račkim*, Zbornik za jezik i književnost srpskog naroda, I. Odeljenje, knj. XXVI, SANU, Beograd, 1964. str. 22–23. pismo iz Beograda, 10. veljače 1874.

Glavni Ljubićevi uzori bili su: Melchiorre Cesarotti, padovanac, privrženik Ossiana od kojeg je preuzeo nazor da nema po sebi »izobraženih« jezika, već da svaki jezik to može postati; pjesnik Vincenzo Monti, koji je u spisu »Proposta di correzioni ed aggiunte al Vocabolario della Crusca, contro il Cesari e il puristi« (1817–1826) ustao protiv municipalnog regionalizma u talijanskom jeziku; Giulio Perticari koji je normirao talijanski jezik prema klasičnim djelima talijanske književnosti i prožeo talijansku filologiju historicizmom i rodoljubljem.

Pedesetih godina, nema točnih podataka koje godine, Ljubić je napisao »Relazione della storia colle altre scienze e relativo metodo d'insegnamento nelle scuole«. ⁶ – Odnos povijesti prema drugim znanostima s metodom podučavanja u školama.

Povijest je za nj razlog postojanja čovječanstva i logika znanstvenog procesa i svih znanstvenih disciplina; sve znanosti slijevaju se u povijesti. U ranijim razdobljima filozofija je obsizala sve ostale znanstvene teorije, odražavala metafizička načela i unutarnji život nacija. No kad su proučavanja povijesti i filozofije počela ulaziti u pitanja revolucije ljudske misli, povijest je priskočila u pomoć povijesti filozofije, pa su se najvažnija pitanja ljudskog uma mogla shvatiti. Ovim je Ljubić polazio od G.–B. Vicoa koji nije priznao apstraktnu Platonovu republiku, već povijesni tok sa svojim modalitetima, pa je povijest za nj bila veliki grad čovječanstva kojim vlada Bog. ⁷ Povijest je, nastavlja Ljubić, razgradila u sastavne dijelove filozofska načela Indijaca i Egipćana. Ona je utvrdila teokratska načela prvobitnih zajednica pa je dualizmu njihove filozofije pridala načelo oblika sadržano u vlasti tih društava koja su pokrenula uljudbu i pritisak vlasti. Tako je Ljubić povijest učinio načelom proizvodnje kulture koja, se kako nas uči Thomas Hobbes u »Leviathanu«, razvija kroz povijest države i državâ u ratu.

Dok je Vico svojom skepsom raščlanjivao mit i u njemu nalazio borbu u kojoj je nastajala povijest, ⁸ za Ljubića je izvor povijesti filozofija sa svojim metafizičkim refleksima. Tako indijsko i egipatsko graditeljstvo odražava teurgičku konstituciju rane zajednice. Povijest će nam pomoći da razriješimo držanje teoloških načela. Tu istinu pradavnih vremena može objasniti jedino povijesna znanost naših dana, jer povijest je po sebi zagonetna i mistična, a put do znanosti prve zajednice vodi preko teologije, osobito preko moralnih znanosti za koje su značajni Manesov kodeks, Mojsijev zakonik te najstariji Kretske zakonik. Moralne pojave tog doba nisu drugo nego manifestacija povijesne logike tih uljudbi. No isto načelo obnavlja se kroz povijest i čuva do današnjice. Ljubiću se tu bliži Vicoovim tumačenjima mitova, no za razliku od Vicoa, Ljubiću je važnija građevina, a to će reći da je arheologija zapravo prva povijesna znanost koja će pomoći da se povijesne pojave relativiziraju vremenski i prostorno i da se narodi nađu kao partneri u povijesti.

Pišući tako Ljubić je stajao protiv prosvjetiteljstva i njegovih pokušaja racioniranja i intelektualizacije religije i protiv nacionalističkog ukidanja povijesnog u religiji i deizma u kojem se božanstvo pojavljuje kao mrtvi pojam. No dok je G.–B. Vico, kao uostalom i Johann Georg Hamann, tražio odgovor povijesti u vjeri, jeziku i poeziji, koji su isto, ⁹ Ljubić traži objašnjenje jezika i najstarijih zakonika od povijesti, točnije od arheologije.

⁶Hist. arhiv u Zadru, Ljubićeva ostavština, III, sv. 4. Kut. 2.

⁷B. CROCE, *La filosofia di Gianbattista Vico*, Bari, 1956, str. 103.

⁸Ibid. str. 224.

⁹R. UNGER, *Hamann und die Aufklärung*, Studien zur Vorgeschichte des romantischen Geistes im 18. Jahrhundert, Erster Band, Tüb – 1973, str. 221, 241.

Za Ljubića povijest nije samo kritika prošlosti, već i putokaz u budućnost, pa je povijest tutor svih ostalih znanosti i načelo njihove organizacije, ona koja koordinira razdoblja. Jer povijest nije ništa drugo, do li znanost o čovjeku kao društvenom biću. Tako će propast Rimskog Carstva objasniti njegove gosodarske prilike; povijest dakle mora pribjeći političkoj ekonomiji. Feudalizam objašnjava niz moralnih pojava koje racionalna filozofija ne može objasniti, čak ni zamisliti, kao npr. kult lijepe žene. Zato je Vicova misao filozofska i filološka u isti mah, a on sam je u počecima društva vidio sintezu moralnih elementa.

Poslije ove kritike Vicoa Ljubić traži spajanje filozofije, filologije i povijesti. Filozofija nije znanost ako se ne služi razlozima povijesne i filozofske kritike. Bila je to jasna kritika prosvjetiteljstva i njegove želje da iz religije i povijesti ukloni sve čulno i mistično. Ljubić traži partnerstvo kulture i religije, suprotstavlja se prosvjetiteljskom niveliranju, kultu općosti, zakona, pojmovnog mišljenja. Tako Ljubić traži od filologa da bude povjesničar i filozof; stavlja obje ove znanosti u službu povijesti, a zapravo u službu arheologije. Bez toga povijest će se pretvoriti u suhoparnu i pedantnu jalovost misli, a filologija će spasti na suludu zakonitost gramatičara onako kako astronomija može pasti do astrologije.

Baš to se dogodilo Arcadiji, koja je starinu proučavala nepovijesno. Tu Ljubić ustaje protiv kartezijskog racionaliziranja i intelektualiziranja estetike, izjednačavanja lijepog i istinitog. Izlaz iz toga našao je u Italiji Vico, pa Niebuhr i Heinrich Heine u njemačkoj, koji su povijest obnovili u njezinoj primitivnosti. Niebuhr je povijest Rima učinio vjerovatnom filološkom i povijesnom hipotezom; Champolion i Abel Rémusat bili su povjesničari, filolozi i na taj su način objasnili otajstva drevnih svjetova. Povijest je načelo razvitka čovječanstva koje se razvija iz vlastitih snaga; ona će mu pomoći da se te snage razviju uz sva shvaćanja spoznatljivog, jer čovjek je mikrokosmos zakona i sila koje vladaju svijetom.

Romantično naslijeđe bilo je dakle kod Ljubića snažno zastupljeno i on će ga uspješno unijeti u pozitivizam, pa će i djelovati kao povjesničar, povjesničar književnosti, filolog, arheolog i osnivač arhivistike kao znanosti (što ćemo pokazati niže). U tome Ljubić nije nikakav izuzetak. I germanistika je npr. nastala u mlađoj heidelberškoj romantici kao znanost o nacionalnoj starini, starinarstvu, koje se nipošto nije ograničilo na jezik i književnost. Štoviše, stječe se dojam da podjela znanosti na discipline nije organska, već da predstavlja birokratizaciju znanosti koja znanstvenicima i grupama znanstvenika dodjeljuje pojedina carstva. Sam Ljubić uspješno se bavio s više znanosti u doba kad je bilo malo znanstvenika; kad se njihov broj povećao, počeli su pritisci na nj i on je stjeran na područje arheologije kojom se u ovom radu ipak nećemo baviti.

I. Nikoliko ričih o Ljubomudrju Jezika slavjanskoga od S. Ljubića

»La parola è pittura delle idee, specchio della mente, interprete dell'affetto, condimento di tutti i piaceri che porge la vita, Sarebbe negligenza stupida non curarne la bellezza, sarebbe sconoscenza lasciare in abbandono una facoltà dell'intelletto che all' altre tutte è strumento.

Girard¹ kod Tom. Sinon.

Prihvalna natezanja sadašnjih spisateljah za što bolje bilo moguće izpraviti domorodni jezik i obogatiti našu književnost, navlastito iza kako irivridni i mnoge hvale dostojni gosp. nauč. A. Kuzmanić izmisli i s većim trudom poda na svitlo svoj pohvaljeni književni list, *Zoru Dalmatinsku*, uzbudila me i krene na štivenje jezikonaučitelnih dilah, te po taj način za isprrie seb' istoga s naučenjem pokripiti, a pozatim, kad bi mi za rukom izašlo i drugom proizvoditi bistro kripostna uvižbanja primljenih kao izverstnih jezkoslovacah. I toli već ovog sam se posla dovezao, kad na misao pade mi, da ima između nas pisarah, koji posvetivši se jezikonauku, temeljito uzderžu nike dosude, koje zlo utemeljene i to gore u dilo postavljene, stvarno ti izobraženost i napridak istog jezika sustavljaju. Ima ih koji hoće, da pravilo jedinito u što se jezika tiče, jest puk, velju pučki jezik, drugi pak slipočastitelji starih pisarah naših misle, da govorni jezik jest cilovito pokvaren, i s tizim hotjeli bi ga ustaviti srid nameta onih književnih dilah, kih su muderci naroda izpisali t. j. izmislili su, da bivši ovaj jezik sad dostignuo najvišji stepen izverstnosti, zadosta je bogat za ponajbolje svakoj potribi duha zadovoljiti, i za to da bi pram nepodobno i nekoristni postalo kovanje novih ričih i sramotno njih primljenje, niki još hotjeli bi da se uzme temelj i pravilo jedinstvo narodnog jezika jedan posobiti izgovor, te po njemu samo da se izpravi; nu tako bi se buna uzbudila između svih granah slavjanskog naroda, koje bi se ustale za toga se stepena dohvatiti, drugi ti jako kliču, da nije nam potriba učiti narodne izgovore kao ceski, poljski, ručki, a ...Što ću već naprid. Izte su dosude, kao ti kod nas znato je, s prosastim vikom svu Taliju mogle ternjašiti; nu tu ti se na berzu ruku slagale i podavale na svitlo mnogobrojne knjige za takva mnenja otisnuti i bilo moguće korenom izguliti.. Između ovezih doista su neumerle pomene dostojne slideće: *»Saggi sulla filosofia della lingua e del gusto dell'Ab. Melchior Cesarotti – Proposta di alcune correzioni ed aggiunte al Vocabolario della Crusca del Cav. Vin(cenzo) Monti – Degli scrittori del Trecento del Conte Giulio Perticari.*«² Nu na daleko od nas take nevolje! Potribito baš nama s mirom sad graditi, a kamoli mir gdi vije svoje gnizdo neskladnost! Cića česa mislim da nisam zabasao što sam naumio potanko iskušati po putu nauka izvađena navlastito iz zgo izvedenih talijanskih dilah pridstavljene dosude, i po taj način u kratko izvesti jednu zaglavu, koja

¹To je vjerojatno francuski gramatičar i ortograf Gabriel Girard (1677–1748) koji je bio kraljev tajnik i tumač za slavenske jezike.

²Melchiorre Cesarotti (1730–1808) bio je talijanski ossianist, profesor grčkog i hebrejskog jezika na sveučilištu u Padovi, pristaša Napoleona, od znatnog utjecaja na naše fiziokrate kakvi su bili Ivan Dinko Stratiko, Julije Bajamonti i njemu bliski Đuro Ferrić. Vincenzo Monti (1754–1828) bio je talijanski pjesnik i pristaša Napoleona. U *»Proposte di oarrezioni ed aggiunte al Vocabolario della Crusca contro il Cesari e i puristi«* (1817–1826) surađuje s Giuliom Perticari i traži općeni talijanski jezik, ustaje protiv regionalističkog purizma i municipalnog duha u jeziku. Giulio Perticari (1770–1822) bio je talijanski filolog koji je u klasicističkoj književnosti tražio uzor za općeni talijanski jezik. Prozeo je talijansku filologiju historicizmom i rodoljubljem.

dobro u pamet usađena, mogla bi može biti i ne malo učitelje ovog prikrasnog jezika okoristiti, to i podupirati sve to veće i ujačiti našu književnost.

1.^oNiedan jezik u početku nije ni izobražen ni divji, niti koi nahodi drugoga. Svi po isti način na svitlo izlaze, izprrie ubozi, pa malo po malo odivaju se i obogate. Iste su im neizverstnosti ili cine, svi isto općenim oblikam naroda služe, koji besidi, svih ljubi puk, za koga su stvoreni, svi mogu biti izobraženi i izpravljani, svi imaju koju kripost vlastitu.

2.^oNema jezika po sve čista, nit može biti, zašto svi izhode iz istog oca. Ovo izhodno jedinito vrilo svih jezika potvrđuju nam isto tomačeće riči, različnosti sklonjenjah i gibanjah, nerednosti slovah, imenah i sočinjenjah, koje se po isti način kod najizobraženih jezika nahode.

3.^oNiedan jezik obrazan posta po posobnoj il općenoj vlasti, nu po slobodnomu i ne izglasenom pristajanju većeg broja. Za to niedna vlast, bila jednog kipa ili ti skupštine, more s vrimenom ustaviti ili ograničiti slobodu naroda u što gleda jezik za to isti narod (,) t. j. veći broj govorećih može izpraviti, obogatiti i obraziti jezik po svojoj volji, nit će se ikada moć reći, da jezik se priobrazio, dok svoj vlastiti duh bude uzdržati.

4.^oNema ti jezika cilovito i zverstna, kako ti baš nema stvari izverstne na svitu. Ako li dakle nije, ništa manje (,) svaki se more sve to veće poboljšati. Niti im jezika zadosta bogata, nit se more uročiti vrime, u komu što god more mu potriebovati. Rukodila, znanja i soukupljenje svagdano ti koju stvar novu iznose, kojoj tribno je naditi ime. Isti duh, začetke sa svake strane smatrajući, što god iznahodi, za sve to veće bogatstvo uma uzmažati. Onda samo jezik postati će zadosta bogat, kad duh neće imati što iznaći ili razmišljati.

5.^oSvaki se more jezik prominiti. Uroci su neuklonivi i potriebni. Nu to zgađa se il po puku il po pisateljima. Pervoj promini spadaju izglasja, gibanja, i sočinjenje, te tako malo po malo razlučuju se jezik il barem jako mora da se smuti, drugu gleda pri način pisanja neg jezik, komu ako li diže boje, obraz mu ikada tica.

6.^oNiedan se jezik jednako govori od cilovitog naroda. Ovaj se razlučuje na mnogo izgovorah, kad te kad u istomu gradu različnost izglasja, i načina biva. Među različnim izgovorim jednomu se pristoji vladanje ili cić vlasti jedne države sverhu drugih, ili cić dostojnosti. Ovaj drugi narok imao bi se uzdržati kao moćni, onaj jest kad te kad zlo utemeljen i nezakonit.

7.^oMnim da mi je ovdje za rukom u kratko promatrati, jeli poglavarstvo jednog izgovora prudno il sklonu jeziku.

Prudi (:)

a) Zašto utemelji pravi način izglasja;

b) Zašto kaže, kak' se imaju sastavljati riči, bivši bolje po jednomu potvrdjenomu sočinjenju (kojemu drugo bilo) slagati knjige, neg po različnih;

c) Zašto ti malo po malo čisti i izpravlja jezik, nutkajući najknjižnije ljude, da ga u dilo postave;

d) Zašto inostranci lasnije nauče taj jezik, bivši im zadosta poznavati jedan sami izgovor, po komu navlastito razumom dohitati sve knjige, koje su na svitlo izvedene (,) te okoristiti se, i po komu razumiti i biti razumjeni od ljudih izobraženih.

Nu sa druge strane vladajući izgovor na puno načina škodi jeziku:

a) Zašto čini da budu zapustjeni, te k potlačenju i k neuljudnosti pelja druge izgovore, koji kad te kad su od vladajućeg izverstniji;

b) Onevolji narodni jezik, uzkratjujući mu besidah i načina govorenja potrebitih, podobnih, skladnih i krepkih, koji bivaju kod drugih izgovorah;

c) Poradja niko izhitreno i sve voljno okusanje, naravno ćutjenje uših smeta, i ugodjanja il neugodjanja pismenstvena navodi;

d) U oblasti narodnosti i kvare, koji se već nahode u onomu izgovoru, nu uzderža ih kao krasote jezika, i poradja lažive zamišljaje uljudnosti i ćakanja, izvodivši ih ne po pameti, već po obićaju. Za to deržim, da ne bi bilo bez koristi, da svi poglaviti izgovori, kao nigda i kod gerkah bilo, budu i kod nas od sviuh primljeni kako izverstni, i da svi procavte, ukripljeni s knjigama glasovitih ljudih. Tako bi svi postali u kratko urednii, narod bi sve to veći broj mudrih pisateljah zadobio, i najskoli iz svih ovezi izgovorah približenih i prikkladjenih medju sobom, mogao bi se obraziti, kao se nigda obrazi u Grćkoj, općeni jezik, koi bi postao tako uprav narodni, iskušno plemeniti, složen po razboritomu izboru besidah i načina govorenjah najizverstniih, bogat, nesličan, plodni, gibljiv i podoban za s moću svojih izhodnjenjah bez ikakve pomoći inostranih jezika izgovoriti ponapravljenja starih i skoro izvedenih zamišljajah. Tad bi se samo mogao općeni rićnik i slovnica, što svi iz draga serca žudimo, ali neznamo do sada.

8.^oIza ovih smotrenjah slobodno moremo reći, da jezik pućki (,) a toli manje književni (,) nikako ima se smutiti s vladajućem izgovorom. Jezik narodu spada, izgovor deržavi. S općenitim imanjem se jezik obrazi, izgovor posebnim. Jezik pisani jest svejer izobraženii i plemenitii od svakog izgovorah.

9.^oIzkušajmo sada, jeli pućki aliti pisani jezik jedinito pravilo u što se jezika tiće i moželi koi od njih po sebi izobražiti našu književnost, kao ti niki iz medju nas temeljito uzderžu. Za to konćeno dokazati, nek bude mi zadosta u kratko proizvesti od svakog na izmenice koristi i neprud.

Jezik bo govorni za općiva upotrebljenja služi, kod sadašnjih ti je samo u obićaj, u dilo postavlja se kad ti koja stvar na serce leži, il o tvojoj koristi radiš, sverha mu je razumnost slišajućih i doveršenje ne pridlazi ga misao il nauk, naslada, koja mogla bi dopast onog, koi ga sluša, kad te kad jest zaglava, ali ne prigled i poglavita sverha govorećeg. Pisani jezik uz opet upravlja se duljim, razloženja vidja, koja bezsridovitija i nadstupnije naše potrebe gledaju, s njim se smirni i mudri ljudi služe, te za upotrebljenje drugih neposlenih osobah, izhodi po izboranju i po misli, sverha mu ne samo razum i uglavjenje štijućeg, nu zajedno još naslada, nauk i način vlada ga.

Odovle izhode različnosti ćudi u obim jezicima. Govorni jest narodan i potišten, ljubi navlastito izvorne rići, pun jest načina priprostih, naminjenjah osobitih i sebićnih, niti pismenstvene načine slidi, nit' se dvoumnosti uklanja, nu bez zaglava, zašto dilo, način gibanja, s kim sadružen biva, i poznanje ljudih i stvari podosta ti svako dvuslovje ukinuju. Slavni Porticari smatrajući neizverstnosti govornog jezika, s razlogom potverdjuje: »Reć nam je dakle, da ćetiri su vrila pokvarenja jezika, koja su uprav kao ćetiri vlastitosti puka: a) zgerćiti inostrane rići, kad ih uvodi u svoje narićje, b) obubožiti jezik za veću vlast, c) po različnosti izgovorah umetnuti i ulagati nepotribna slova d) nigda razabrati ponajbolje i razlućiti slanja pismenstvena«. A malo ponaprda nadomeće »Puk jest slipac, koi svejer pokvarenim dobro miša, niti se po njemu igda moremo okoristiti, dok muderci se ne prime ćisto sabirati prilike iz ustih blagobesidećih, i utražiti ono pomišljeno govorenje, po komu sud sioznanacah kuje zakone i pismenstvena popravljena. Mniti, da može bivati izpravljenje (t.j.) izverstnost gdi ovog zanata nema, i virovati da prosti puk je za to podoban, uprav bezpametno jest«. I za to prem

dobro zaglavljuje: »Ima se dakle poizpraviti zanat jezika po pravilu drugih znanstvih, ne urediti ga na način čovičke vire ili zakona stavnog, niti najskoli uzderžati, da prosti puk pisao je kad izverstno a to manje besidio«.

Pisani jezik jest i svakojako ima biti urodni i po načinu slovnice ispravljen, zašto bez toga dojučim mnogokrat mogla bi doteći neupoznati zlamenovanje ričih, skladnii jest i plemenitii, traži načine neobične, ljubi naminjenja neopćiva o riči iz tudjih jezika izobraženih izvedene nu poznate, zašto za naučenje i za naslajenje knjižnikah i mudracah služi, koji takodjer razumiju zlamen, i iz druge volje doveršenje ćute. S druge strane uči nas *Casarotti*, da pučki jezik uzderži u sebi ne malo poglavitih kripostih. Ovaj ti je od pisanog:

a) Bogatii, zašto mnogo veći jest broj onih, koji ga govore od onih, koji ga pišu. Nema ti čovika, koi kad besidi, zapetlja se cić nehaja ričih,

b) Ukripljenii, zašto ko govori, rodjen jest po ćutjenju zivomu i pristojnomu;

3.⁰Hitrii i nerazbludnii, zašto nije mu vodja ponosita raskoša i urednost nauka;

4.⁰Slobodnii i plodnii, zašto niti ga uprava duše, nit ga pismenstvena dvojna ćerv toči.

Ko po svomu jeziku uzbesidi, onaj ti ne išće izprije niti iziskiva, je li ova ili ona rič bila u pismo postavljena oli ne, iliti je se kod narod po koi drugi način s njom služio. Nuternji duh jezika u sercu sastojeć mu ukorenjen, poznatelj zlamenovanja imenah i naličjah, na nutreno se nagnutje pušta, nehota na način starih kuje nove beside, il od inostranskih narodah uzimlje one, koje su mu od potribe. Ovako se jezik s podobnim, plemenitim i izvornim skorouvedenim načinima govorenja obogati, i sa svake strane živi ti duh svoj prikazuje. Radi česa s razlogom klice naš slavni Tommaseo »*Que translati bellissimi, con cui daron i fondatori della lingua e dato un nome alle cose nuove e alle nuove estrazioni, cui nome proprio mancava, a chi gli dobbiam noi scrittori, se non all'istinto del vulgo?*«

11.³S druge strane pisani jezik jest siromašnii, mirenii, knjigonaučnii u svojih nagibanjih, jednačii, taštočastnii i neplodnii. I ovog ti zla uzrok jest poglaviti ono neredno i slipo kipočastjenje, po komu niki pisatelji štovali su i sada još nikoja izverstna dila glasovitih ljudih česta, u svoju glavu tvrdo zasikavši da u takvih dilah nas jezik nahodi se ispravljen, i da bio bi odveć pritežki grih iznositi i služiti se s jednom samom besidom, koja nije bila od njih primljena ili u pismo uvedena. Po taj način duh naslidjenja svedjer u pismih diha, istobojni jest jezik i ishodni, i prema da po naravi jest življiv i rodiv, oneplodi i mre. Ništa se manje pisani jezik deržati se ima kao doveršenje i doizverstnost govornog, biši mu dužnost svomu pravilu i izboru nadodati hitrost i plodnost poslidnoga. Doisto bila bi neslika velika to baš prikoslovje, kad bi se uskratila mudrim knjižnicim, koji mišljeno pišu, ona vlast, koja se općini puka ne krati, koi bez naučenja i neopazno besidi.

12. Nu pisani jezik nima po sve sliditi općeni običaj puka. Običaj s govornim jezikom a ne s pisanim vladati ima. Kad bi se običaj kao pravilo uzeo, postala bi uoblastjene sve neskladnosti, neurednosti i zgerčenosti izglasja, što ti isti pismenstvenici tlače. Nit mi je stalo, ako ko priloži, da zgor spomenuti načini nesredni kuditi se imaju, zašto iz jezikomati izhode, neznanost ih poradja, kvare riči, proti naličju griše: zašto običaj jest slip, sve jer po bezumnosti uveden od onih, koji su od većeg broja, on ti ne-slidi stavno ikakvo načelo, on izobrazi jezik po u volji svojoj, nit u što more sebe ukoriti: *stat pro ratione voluntas*. Ako li dakle napre-

³Autorov lapsus calami: on prelazi sa str. 4 odmah na str. 11.

duje slavni *Cesarotti*, po običaju imale bi se uzakoniti riči i načini govorenja, hotio bi da mi bude u pored pokazano, zašto nemaju se tako još uzakoniti neurednosti izglasja, i kako uzamši običaj kao neprivariv izgled za onog, koi piše, niti način potverđiti se mogu, te niki drugi pohuliti, kad su jednako u ustih naroda.

13. Pisani jezik, u izboru ričih i izrečenjah nema još slipo ni sliditi stupaje primljenih kao izverstnih spisatelja, nit se zakoniti nigda odalečiti se od izgleda njihovog, zašto svi spisatelji nisu bili jednako izobraženi, domišljati i pomnjivi kad su slagali knjige, zašto mnogi ili cić priroka ili cić veće lakosti za jezik uzeli su izgovor posobiti, zašto sastavbe i načini velečesti nisu izvedeni po spoznanju uzroka, nu po srići i navadno, zašto izverstni pisatelji nisu mislili nit po zakonu pisati, niti ga podati drugomu, već služiti se s općinskom slobodom i svojim umom, niti su tražili takovu vlast unucim uskratiti i uzeti, zašto kod svih se nahodi kojagodi neizverstnost, zašto najzad svi pisatelji, koji su do sada živili i živiti će s vrimenom, igda nebi mogli izvesti sve riči i sve načine od dneva do dneva tribovaju i koristni su za razvijanje duha i jezika. Za to čini mi se, da nerazložno ti zaglavjuje neumerli Quintilian⁴ (ic, Vrut L. 1. c. s.) »Za to reći ćemo da pristajanje knjižnikah jest običaj govorenja, kakono je prilika dobro življenja život dobrih« Nisu dakle jedinito pravilo blagopisanja pisani, nu pozatim su stanovito najpoglavitii pomoćnici, shranitelji i sačuvaoci, učeći nas glasoviti *Buommattei* (Tratt. 7. c. z.) da: »il come si scrive e artificiale, perchè ei dipende dall'arte, che lo raffina e preserva dalle corruzioni dell'imperito e inconsiderato volgo, il quale a poco a poco lo condurrebbe con irreparabile danno a contrissimo fine, se la diligenza degli scrittori non lo sostenesse e gli fosse riparo continuo contro i colpi della morte e della fortuna«.

14. Ako li dakle svi pisatelji skupa nemogu utemeljiti način pisanja, toli manje more dio njih, a još manje najstariji, zašto i nauk kako i život ima dob od ditinstva i od zrelosti. Napridak bo jezika svagda jest razlog razvijanja duha. Za to kod jednog naroda izobraženoga, bogatog, književnog, na rukotvorstvo i soukupljenje podanog, toli veće jest izverstnii jezik, koliko više se od prvih dobah odalečiva: za to ne dvojim potverđiti, prem da vidjet je, da naslika jest što velim, da diački jezik na priliku, bio jest poplemenitii za Antonina neg za Augusta, nu baš kad bismo htli s onima pogodit se, koji misle, da blagostanje se kvvari na razlog izveršenja naukah, naravno moralo bi sliditi, da vikovi od pokvarenja za jezik su najcavtećii, zašto jezik nema se poništo smutiti s načinom govorenja, što se prem mnogokrat kod nikih zgadja. Cina jezika sastoji se u bogatstvu, u izverstnosti u obilnosti bojah, hodah, u gibanju k svakojakomu razložanju i k svakoj versti pisanja, nu te kriposti triba da budu savremenito bivajuća. Jezike tišti načinu govorenja podlogu pripraviti, a ovaj ti kaže kako se ima ona u dilo postaviti. Za to ti mogu prid oči doći jedno i mnoga književna dila razlićnih pisarah, gdi siva krasota jezika nu s načinom govorenja pokvarenim, kad ti kod jednog istog pisatelja u isto vrime nemore biti način govorenja izverstan bez da i jezik nije izpravljen; no jezik pisateljah posebno more postati priizverstan, prem da općenito jezik naroda jako od izverstnosti odalečiva. Niko polagahno i pometeno poznanje oveziha začetakah svagdano ti ne malo inadah nakoristnih i laživih osudah poradja.

⁴To je Marcus Fabius Quintilianus, rođen između tridesetpete i četrdesete godine u Španjolskoj. Bio je odvjetnik i učitelj retorike.

15. Akoli pak pisatelji nisu pravilo izverstnoga govorenja a navlastito pisanja, toli manje su pismenstvenici, niti im se doista pristoji koja vlast zakonotvoreća, niti su tog po ikakvom razlogu dostojni. Nemaju vlast, zašto ni narod ni skup pisateljah ikada ih pohraniteljima svojih oblasti imenova: pismenstvenici pa ne čine pisatelje, nu pisatelji pismenstvenike; niti su takove vlasti dostojni, zašto svaka po običaju i primiru ispravljajući nemaju po čemu korenom pokazati pravu izverstnost naričja. Neka im bude zadosta izpuniti deržanstvo po izgledu ričosložiteljah, i neka se diče, kad bi dokazati mogli, jeli ikada koja rič bila u dilo postavljena, i u koje vrime, i od koga, i koliko puta, ali nek igda odsude sebi vlast za stvoriti sud sverhu krasote i izverstnosti ričih i izglasjati, što jedinito gleda pisatelja izhitrene pameti, i ljude koji s priizverstnostju okušanja sadržuju razloženje.

16. Priklopimo dakle slavnim *Casarotti*, da običaj ima biti kao temelj pisanog jezika, a izgled kao viećnik mu, a razum kao upravitelj i običaj, zašto kad bi smo se od njeg odalečili, narod oli ga ne bi po sve, oli bi ga malo i to trudno dosegnuo s umom, izgled, zašto prem ako načini govorenja izverstnih pisarah ne podaju nam temeljiti zakon, barem iznose nam jednu razložitu i ugodnu sumnju, kojoj izkušenje i priklonita opaza pristoji se; razum najskoli, zašto kad se po nauku stvara, mora i ima mudroznanju pristojat se, i zašto razum može pokazati put, po komu izvesti sud sverhu običaja i izgleda, i u jezicima unuternju krasotu od uročene i lažljive razlučiti.

17. Iz do sad izvedenih mnenjah sverhu koristi i neprudnosti na izminu pisanog i pučkog jezika naravno slidi, da imamo:

Pervo: zgodno i s velikom pomnjom baviti se o pučkomu jeziku pribirajući blago, za razaznati što imamo i od koje izverstnosti je: »Živa je istina, veli vridni gosp. A. Kuzmanić, da najveći dio našega jezika još u narodu sakriven ostaje, dakle po njemu triba da ga tražimo. Ko se od toga pravoga nauka odklanja, tudju tergovinu terpa, a svoju zapušta.« Ovaj isti vatreni rodoobljub, kog častim a kao priatelja ljubim, ako mu Bog poderži zdravlje, do deset tisućah ričih do sad nepoznatih dodati će. Ima godinah da se on pohvatio i tvrdo primio učenja narodnog jezikonauka, te uz to da jako i nepristrano bavi se složiti slavjanski općeni ričnik, dilo, koje kao činim mi se zadobiti će poveliku čast kog cilovitog naroda.

Nu želio bi da se naši smatratelji pučkog jezika ne hvataju razpušteno ovog tega, kako li su niki do sad činili, već bolje da prid oči budu im ove prikoristne riči slavnog *Bemba*⁵ (Pros. L.i.c. 18): »*La lingua delle scritture non deve al popolo accostarsi, se non in quanto accostandovisi, non perda gravità, non perda grandezza: che altramente ella discostarsene deve ed allungare*«. I tako još one prie hvaljenog *Perticari*: »*Gl' idioti parole hanno ma non arte di bene collegarle senza errare giammai, non quel fino accorgimento onde reggensì le sintassi: non metodi per isfugire solecismi, barbarismi ed equivoci: non grammatica insomma; ch' essa è lavoro e peso da braccia più robuste: e in tute le antiche e le novelle nazioni vuolsi ordinarla non sui perpetui mutamenti popolari, ma sugli eterni volumi de'grandi oratori, de filosofi e de poeti; perciocchè virtù non è mai a caso, ma sempre è a bell'arte*«. Zato bilo bi odveć dobro, da pribirajući jezik pučki, po sve izostave se beside, koje se ne pristojte cestitosti blagopisanja, te su ovako tomačene kod *Pxerticari-a* »*plebei si diranno i vocaboli pe' quali l'uomo della villa e del trebbio no-*

⁵Pietro Bembo (1470–1547), kardinal, bio je mletački humanist i povjesničar Republike. »Prose della volgar lingua« (1525) je prvi pokušaj pisanja gramatike pučkog jezika i pristaje uz firentinski govor.

mini le cose con voci diverse dalle comuni e pronunci i nomi in altra guisa che l'usata dei bene costumati a gentili –, da se u ričih niedno slovo bez potrebe ni izostavlja, ni priloži, ni primisliva, kako na primir: *tica* na misto *ptica*, *studna* n.m. *studena*, *oberšiti* n.m. *obveršiti* i t. d. da se po koi način razluče riči, koje prem da zlamenuju razlučnu stvar, na isti način se pišu, kako na pri: *marva* (malo) i *marva* (goveda), pervu nazivaju *merva* a drugu *marva*: i tako još dvorična imena, učeći nas Quintiliano, da »dvostrukoslovje jest u knjigah poveliki kvar« –, i tako najskoli da se stavi oprez na predstavak *pre* i *pri*, kako ti s razlogom želi mudri Gosp. T. Al. Berlić, pišući, da »pre znamenuje njemački *über*, latinski *trans* i *pri* znamenuje njemački *bei*, *zu* etc. latinski ad; nije dakle jednako: prepisati i pripisati... da predstavak *pre* neko uzvišenje znamenuje valja ga dakle i u nadslovnim upotr(i)jebiti (,) tako bi valjalo reći: *preuzvišeni*, *priuzvišeni*. Zaglaviti ću s prikoristnom besidom M. Varona (De ling.lat.P.l.): *quod peccat, redigere debemus ad ceteram similitum verborum rationem*«.

18. *Drugo*: primiti se štivenja svih knjigah utiskanih ili ne (1 cerkovnim pučkim jezikom izpisanih za viditi, s kojim besidama svi pisatelji do danaska služili su se, kakav kod njih biva sastav ričih, i pozatim skladnim pritresanjem i s nedioništvom sudjenja izvesti ih. Navlastito pak želio bi, da se smatraju najpervi pisatelji, zašto i kod nas *niuno ha potuto mai vincere ancora gli antichi nelle parti della semplicità, della schiettezza, e in un certo candore di voci nate e non fatte, e in una certa breviloquenza e leggiadria, in che sono ancora singolarissimi da tutti* (Pert. lib. 11. c. 1). *A inudje isti pisatelj veli »Senza un lungo e sottile studio intorno il valore dei vocaboli ele ragioni dei collegamenti loro, non crediamo che alcuno possa mai giungere al pregio rarissimi di buon dicitore. Ne quel valore e quelle ragioni si potranno in altri meglio procacciare e conoscere che negli antichi*«. Budi nam za izgled Ektorović, Menzić, Kasić, Baraković, Palmotić, Zorzić, Gundulić, Vitaljić, Ivanisević, koji nisu slidili talianštinu, kakoli kogod nesvistno sumnji, već uprav duh naroda i narodnog jezika. Medju zadnjim pisateljima deržim, da na čelo imaju se postaviti Kačići. U pismaru F. Andrie uzderži se ne samo naš pravi naričaj dalmatinski, nego i misli i duh narodni. Uz ove pisme valja staviti Korabljicu isto F. Andrije i još Bogoslovje diloredno Pris. Gosp. Antuna Kačića (,) Biskupa Trogirskoga, pak ove tri knjige baš mogu služiti pisarim za izgled pisanja. Ali ti nadomeće Pripošt. Gosp. Nad. Santić (,) krasni pisatelj i poglaviti i častni moj priatelj, da »ne samo u knjigah rečenih pisacah (Kačićah) srita se lipih i dobrih ričih naških za imenovati stvari i izgovarati dilovanja, kojemudrago verste, nego jošte i u knjigah misalskih glagoljskih naćice naša mladež dosta krasnih ričih, koje se ne čuju u pučkomu govoru, i za to ima štiti i ove knjige za narešiti svoju pamet s obilnostju ričih potrebnih za moći pristojno govoriti i pisati. Treba je pozatim opomenuti još, da nemamo pisaoce slipo sliditi bili najizverstnii »*imperciocchè, veli Perticari, siccome lo studiare ne vecchi, con buoni accorgimenti è il solo modo per cui la favella riconduca nello smarito cammino della bellezza, così lo imitarli da superstiziosi e da ciechi potrebbe offenderla di nuove macchie*« – zašto »*il sermone nella stessa gente per successione di tempo si varia, né può per alcun modo fermarsi* (Dante, Conv. 16), – zašto: *moltissimi nomi or d'un grado or di più o scemano o crescono dal loro primitivo valore: e a conoscere questi gradi vuol essere molto acuto l'occhio della mente, e molta la conoscenza della storia de' subietti, onde conoscase la varia significazione de' segni loro: talche non potendosi più usar le voci cogli antichi, si sappiano accomodare coll'uso de' viventi* (Pert. lib. 11. c. z.) – zašto napokon »*mette parola altro ora significano: altro una*

volta significarono (Varr.deL.2.f.82)«. Čića koje stvari deržim da se izprije svega imaju tražiti »le cieche orme della voci che fuggono (Ferr.Ott.Orig.tal.pref.), za to bolje ponapraviti jezik. Ako li pak koja rič, ka se nahodi kod najpridnjih ispisa, nije sad u običaj, te uz to nema narod drugu za istu stvar izgovoriti, slobodno je oživiti je. To nam isti Cesarotti potvrđuje »la prima facoltà, che si compete ad uno scrittore si è quella di ringiovenire oportunamente le voci invecchiate e richiamarle alla luce. Questo è un atto di pietà, un vero beneficio fatto alla lingua«. Orazio isti veli »multa renascentur que jam cecidera«.

19. Iza pristavljenih dokazah moramo s razlogom zaglaviti, da kako ti krivo misle oni, koji uzimaju jedinito pravilo pisani jezik, kako još krivije oni, koji pučki jezik, kao sami izgled pisanja, iskaju pristavljati. Oba u sebi uzderžu, kao je ozgo spomenuto, blaga sakrivena, ali uz to ima tamo i amo kvara ne malo. Niedan dakle od njih po sebi mogao bi uzdignuti jezik na stališ od priižverstnosti. Za to mislim, da nemamo se razlučno ni jednomu ni drugomu po sve ukloniti, već da bi bilo od potrebe sadružiti ih. Ali kako to: Evo ti po momu sudu način. Potribito jest prije prigerliti se štivenja i s tim sakupiti nu razbornim načinom ono blago jezika, koje se nahodi razsijano po knjigama naših pisateljah primljenih kao izversnih, a navlastito zgor pomenutih (2), pa što smanjkaje (ele puno!), nek dade puk.

»In dicendo, veli Cicerun, vitium vel maximum est a vulgari genere orationis atque a consuetudine communis sensus abhorrae«. A naš Tommaseo »il più favorito tesoro di tutte le lingue e nelle voci e ne'modi attenenti a'privati usi del vivere, e al ministero delle arti, tesoro tutto riposto nella favella del vulgo? Bossuet i Racine hvaljeni su, što su skladno znali neplemenite beside k plemenitomu načinu pisanja prišivati.

20. Ako li pak u knjigah zgorpomenutih pisarah i u ustih puka ne nahodi se ni korenom koja rič, sasvim potribita, valja kovati je, nu gdi ti glava, reče mi tkogod, što veliš, ej lipi ti nam kažeš način za kulu babilonsku utemeljiti? Kad bi postalo dopušteno kovanje ričih, nebi li se to veće pokvarilo jezik sa suvremenitim uvedenjem različnih zlamenućih? – No poslušaj malo. Mnim, da nije mi ovdje od potrebe pokazati, da jeziku našem, kao i svakomu drugomu, nisu riči na razlog potribah duha, i za to mora da obogatjen bude sa novim vesidama. Englezi, Francuzi, Nimci i t. d. izobraženi puci ne stide se kovati riči potribite za naznačiti kojekakvo dilo skoro po duhu navedeno, i izvesti ih u pismo. Samo Talianci u prošasta vrimena nisu se toga posla latili, nu sada se doteglo, da im serce na misto dojde. Izmedju poglavitih pisacah slavni Cesarotti najbolje poumi najhrabrije dokaza tu potribu, a pak za njim glasoviti Monti i Alberti,⁶ a sad i sada naš mudri Tommaseo. Ele prudno mora da bude izvesti za sve to veće podupirati moje mnenje nikoliko zlatnih ričih glasovitog Marmontela,⁷ koji o svom jeziku besideći veli kod Cesarotti-a »Le lingue, il di cui scopo comune doveva esser quello d'una perfetta corrispondenza, si sono insuperbite ciascheduna delle sue proprietà, e hanno negletto il loro commercio. Toccava agli scrittori distinti a sapersene prevalere. Cost fecero Montaigne, Amiot, la Fontaine, spesso anche Racine. La loro

⁶Francesco Alberti di Villanova (1737–1800) bio je leksikograf. U »Dizionario universale critico enciclopedico della lingua italiana« (1772) on je nadopunio riječi koje je Crusca zaboravila, a to su bili uglavnom znanstveni termini.

⁷Jean-Francois Marmontel (1723–1799). Ovdje se Ljubić poziva na neko mjesto gdje se Cesarotti poziva na Marmontela. Vjerojatno na njegovu »Poétique française« (1763) ili »Eléments de littérature« (1787).

lingua è conquistatrice, ella prende i torni e le forme delle lingue eloquenti e poetiche ch'ella ha per avversarie, come i Romani addottavano l'arme dei loro stessi nemici. « A malo poslie o Englezkoj z boreći, priloži: »*Il medesimo spirito di libertà e d'ambizione che anima la sua politica e il suo commercio, la indusse ad arricchire la sua lingua di tutto ciò ch'ella trovò d'opportuno e di conveniente a sè nelle lingue de 'suoi vicini, e senza il vizio indestruttibile della sua formazione, ella sarebbe divenuta a cagione de'suoi acquisti la più bella del mondo*«.

21. Ako ti je dakle od potrebe obogatiti jezik, prudno je sada upozoriti, komu se ta vlast pristoji, i po koi način se imaju kovati nove riči. Po mom sudu takova oblast gleda samo one pisatelje, koji su sve knjige izvrstnih pisateljah naših utiskane ili ne prištili, koji ukripljeni s duhom naroda, poznavaju što ovaj uzderži u sebi a što nema, ter mu od potrebe. Za to prem s razlogom imaju se potlačiti oni bezumni pisatelji, koji neznajući što jezik ima, na berzu ruku kroje bez potibe nove beside, iz tudjih u naš jezik uvadjaju ih, i gdikoji smišljeno, sverhom, za od općenih načina pisanja odalečit se i po taj način osamiti se. Ovo jest jedno razmazanje ditinje i zlobno, dostojno da bude prioštro protresano, kao još i ono tanko utraženje starih ričih erdjavih i plisnavih. Kovanju ričih ima biti kao poglaviti i potribiti uzrok novina stvari, koja znači, nu ova novina mora gledati koju stvar u općeno primljenu, ili iz koje strane ogledanu, mora zlamenovati prosti zamišljaj il njegova mnogobrojna slučenja, i napokon more kazati skladenje, uzhoda i boje ćutjenja.

Način pak, po komu se imaju krojiti nove riči (,) evo ti ga u kratko:

22. Pervo vrilo su narodni izgovori. Vladajućemu pristoji se pervostolje sverhu drugih, a ne samovladanja. Svi izgovori nisu li braća? nisu li sinovi iste mati? ne izhode od istog traga? Ne prikazivaju općeni značaj obitili? Nisu li svi potribiti za izobrazni jezik? Ko bi im dakle oblast uskratiti mogao za obogatiti ga? Izgovori pučki nisu li uzgojili općeni jezik? Ne veli Quintilian, da on uzderži kao rimske sve talianske riči? Za to dakle učimo narodne izgovore, a navlastito ceski, poljski i ruski, zašto kod ovih pukah izobraženost već odavna sa svake strane književnosti jako razpružila se. Isto su s razlogom jako priporučivali svome narodu mnogo učeni De Brosse i Muratori.⁸ Ovo učenje zajedno jest oplazivo i potribito za naš jezik sveršeno doučiti, za upoznati kako li su se priobrazile riči, i navlastito za prikkladati beside, koje istomu začetku odgovaraju, i različne voz-slovne načine govorenja za priciniti različitosti, utražiti kako li različni puci razumom dohitaju i ćute, te s takovim izkušanjem okoristiti se, i s bogatstvom jednog izgovora kad te kad izpraviti druge i obogatiti.

Nu i ovdj paziti se ima ne izvesti riči nepotribne, nu samo one, koje se ne nahode u vladajućem izgovoru, te i to po izboru. Valja ih pak pitati na način odredjen, i po naličju sklanjanjah. Dobro sastavljene i zredjene imaju biti izglasive, poznate ili razumljive svakomu, pristojne i romonite. Zaludu će mi tko priložiti, da takove riči vride uho, zašto po taj način postale su sve riči, nu uprav njihova krasota jest podobnost. Jedna rič lipa je dok druga podobija ne nadje se. Pisatelji s pristojnim sabiranjem i s mudrim položenjem kažu nam kako se imaju izvoditi riči, i svitlost im podavaju i ukras.

23. Drugo vrilo kovanja ričih jest isto bitje jezika jurve primljenoga i potverdjenog. Da je slobodno po jeziku slagati riči, mnim da svaki će samnom pogoditi.

⁸To je vjerojatno Charles de Brosses (1709–1777) – francuski pisac, putopisac, povjesničar i erudit, pa Lodovico Antonio Muratori (1642–1750), povjesničar i diplomatičar.

Riči nose sobom svoje nerastavne začetke, po kima se naravno more njihova obitil razploditi. Koja li moć zakonita more im oteti plodnost. Ako ti jezik daje slovo (glagol) a zašto neće biti dopušteno po njemu složiti i riči slovne? Nije baš smišno, da veće puta u ričniku se nahode slovno ime od ženskog spola, a pa nemaga od muškoga? Pismenstvenici biliže svetim priklonstvom ove svevoljnosti kao otajstva nauka: oni sveгда kliču: toga mi nema u jeziku, tako se ne govori, tako se kviri jezik. Ali pitam ja: zašto? Ovo jest što pokazati triba je, i što igda ne će se dokazati. Prigode poradjaju riči, a okušenja kaže ti uzrok. »Derivate, flectere, quando desiit licere?« pita *Quintilian*. A komu nisu očite ove zlatne riči Oracia »licuit semperque licebit?« Mogao bi uz ta mnogobrojna potverdjenja izvesti iz knjigah glasovitih ljudih, nu gdi razlog tako očito vlada, nije triba od oblasti. Svi pisatelji kod svih narodah tu vlast upoznali su, ta i pismenstvenici zalud su tražili im uskratiti je. Potribito je pak, da riči skoro kovane budu gibane po duhu jezika, t. j. po izgledu svojnih riči, ako ti naličje hoće, i da im se poznatim misto načini gdi će pristojno sidsti.

Ovomu drugomu vrilu spada još sadruženja dvahu ričih već poznatih, prikrašno iznašastje, prudno ne samo načinu govorenja, komu podaje hitrinu, izglasje i obertnost, nu i ljubomudrju, koje po taj način iznahodi put po komu prikazati navertak, utverdjenje i protivnost zamišljajah i ćutjenjah, koja se u isto vrime zaminito ponapravljaju. Ovo blaganje navlastito resi gerčki, diački, nimački i engleski jezik. I naš slavjanski ćudno podoban jest za slagati takove riči. U prostoslovlju ne bi imale biti tako česte kako u pisničtvu. Nu uz to triba je jako u glavu zasići, da bolje jest služiti se s prostim ričima neg složnim, ako se istom nahode u jeziku. Cića koje stvari što će nam *pravdobranitelj*, kad već u običaju svuda je *parac*, te i kod starih spisateljah »naš odvjetnik i parac kaže Ocu Vičnomu prisvitle rane« (Kasić) (,) (Živ. Isuk.) Ovaj pritežki trud gleda napokon izverstne pisare. Nu jaoh iz medju nas postala je nika bezredna pohlepnost, koja navladala nika vrtoglavnike na sadruženje ričih, od kih potriba nije; to što veće škodi, ima ko i nato nutkuje... Eh Bog mu prostio.

Nu počujmo malo što nam veli Vuk Stefanović. Ovaj u sastavku skoro tiskanomu u Beču, gdi protresuje serpski pravopis, upravljenomu društvu Sarpske Slovesnosti u Biogradu, svodivši sud sverhu nove *terminologije* u našem jeziku, kaže »Terminologija je polje dugo i široko, kome se lasno ne more na kraj doći, a ne znam, bi li se jedan narod u Europi mogao naći, koji se trudio, da se sa svijem prevode na svoj jezik. Osim toga pravljenje je novih riječi težak posao za svakoga ćovjeka, a osobito u nas, gdje književnici niti svoga narodnoga jezika upravo znadu, niti hoće da ga uče, nego ga skrećući svaki po krivome znanju, ili, upravo reći, po svojoj volji, jednako kvare i gerde. Da ko izidje na pazar, pa da stane kupovati za kuću svoju različne stvari neznajući, šta u kući ima, šta li nema, tome bi se svi ljudi smijali, a to ne malo ne bi smješnije bilo, nego kad književnik hoće da izmišlja nove riječi za kakav jezik, koje riječi u jeziku imaju koje li nemaju. Na pr. što ćemo mi da tražimo pričicu, kad imamo uzrok? Što će nam slovo (poborno), kad imamo *riječ* i *besjeda*, i kad *slovo* u jeziku našem znači sa svijem drugo? Što će nam *načalnik*, kad, osim mnogijeh drugijeh riječi toga značenja, imamo *načelnik*? Pa i kad bude potriba nove riječi praviti, valja ih praviti od narodnijeh riječi i po svojstvu narodnoga jezika, prema ostalijem riječima, a, n. p. *dvobračije* i *dvosupružije* niti su od narodnijeh riječi, niti po svojstvu narodnoga jezika načinjene.«

24. Treće napokon vrlo kovanja ričih jezici su inostrani. Istina je živa da se to ne priklada s izobraženjem, ali potribito jest, i tog ima svih starih i skornih jezicah. Svi uzeli su imena stvarnih naravnih i rukodilnih iz onih pucih od kih su i poznanja primili. Svi su se dičili, kad bi im bilo za rukom izašlo ukrasati se s odićama najstarijih i najizobraženiih naričjah. Diački jezik obogatio se ne samo s Gerčkim, nu još s Etrurskim, s Oskim i t.d. Englezi i Talijani navlastito uzimlju iz Francuskoga, a Nimci iz sviuh jezicah, a nemože li se slavjanski jezik obogatiti s gerčkim, s diačkim i s nimačkim? Ne izhodi naš jezik kako i gerčki, diački i nimački iz sanskritskog kao iz jedne mati? Nisu li ovi jezici baš na glasu kaonajstariii, najizobraženii sa svake strane? Što dakle ovi podati nam mogu, mora se reći, da je sasma inostrano. *Voltaire* francuski pisatelj već poznati zboreći o svome jeziku veli (kod *Cesarotti-a*) »*la nostra lingua è una pitocca orgogliosa, che si sdegna, che le vengha fatto limosina*«. Isto i mi moramo reći o našem jeziku. Ali nam nadomeće slavni *Cesarotti* u općeno besideći »*la colpa però non è degli stessi idiomi, che non repugnano punto a quante adozioni ma degli scrittori pusilanimi, che vezzeggiano i pregiudizi dei pedanti, in luogo di combatterli con giudiziosa libertà*.« Ali nek nam budu za izgled isti naši najizverstnii stari pisatelji, koji vavik su iz drugih jezicah uzimali beside, koje tad ne imaše narodni jezik. Ektorović ima (Rib. stih 53) *arbor*, mi bi smo rekli *jedarnji panj*. Palmotić, koi živio je vik posli Ektorevića (u prevodu *Života Isukerstova*) ima *jedarnja jela*. I tako još *argutla* (Ektor. st. 107), bantuzi (st. 323), satir (Barak. Vila Hrv. piv. 1), dukat (" "), pomgadura (Radn. Razm. pribog.), komora (Kač. Korab. 34), talenat (" 33), kapetan (" 263), cjauš (Gund. knj. 1), ćjor (" "), fenic (" "), hajduk (" "), mestar (Paulovich Luc. Živ. Nik. Bianca), Kanonik (" "), Kapitulo (" ") i t. d.

Za to prem smišno pridjet mi je, kad čujem ili štijem, da taj pisatelj bio je zakidan cić uvedenja kojekakve riči inostrane, koju narodni izgovor nema, kako na primir *unca* (diačka), *rakia* (turska). Pozatim triba je opomenuti, da s ovakvim govorom nije moja misal uoblastiti kojemudrago izvedenja ričih, ne da Bog, to uprav bilo bi pokvariti jezik, no baš želio bi da budu izbacene velebrojne turske, garčke, diačke, talianske i ungerske, od kih potribujem i koje u dan današnji kvare nam prema jako narodni ovaj prikrasni jezik. Što će nam *mahramica*, *sat*, *aer(ajer)*, *dinar*, *očale*, *majstoria*, *durati*, *pajdaš*, *tolktivati*, *terpeza* i t. d. kad imamo obrusić, dob, povjetarce, novac, naočita, rukodilje, podniti, pobratim, tužiti se, stol i t.d. I velike su za to hvale dostojni oni blagorodni rodoljubi, koji su se potrudili izvesti u *Zoru Dalmatinsku* na svitlo mnogobrojne riči inostrane i nepotribne, te su ih i jako protresali, a navlastito Gosp. S. Ivičević i Jerko Granić serćeni moj prijatelj. Bilo bi prem koristno, da vridni urednik *Zore Dalmatinske* prihvati se ovog primučnog tega, i da kad mu za rukom dojde s opazkom spomene stioce.

Trudno je još ovdje opomenuti samo, da nove riči poradjaju nova prinosenja, il nove načine prinodne i naminjive. Ako li je dakle popuštno kovati nove riči, kako je ozgo spomenuto i potvrđeno bilo, ne može se po niedan način uskratiti izvedenje novih prinosenjak, koja su iz njih korenom izvedena.

Uzto popravitelji narodnog jezika imali bi:

25. Tražiti slavjanske korene s iskušenjem i s prikladenjem sanskritskog jezika, iz koga po sudu najizverstniih živućih jezika-naučiteljah, kako ti Kloproth-a, Balbi-a, Abel-Remusat-a, Adelung-a, Morian-a, Hammer-a, Schlegel-a, Humbol-

dta-a, Bopp-a, Einhoff-a⁹ i t.d. izhode jezici diački, gerčki, albanski, slavjanski, etručki i staro-nimački. Ovi muderci su već svuda razglasali poznanost ovog jezika, složili su po putu starih knjigah, koje sad ostaju nam slovnice i ričnike te i Rusko vladanje sastavilo učionicu za to bolje i potančie upoznati ga. Sam mi je samo za izgled izvesti nekoliko ričih sanskritičkih, zašto u drugomu dilu osobito ću o ovome jeziku nabesiditi. Evo ih: matri – mat, bhatri – brat, svasri – sestra, vid – vidim, svana – zvon, dina – dan, mri – mriti, kas – koi, ka, koja, kam – koje, kada – kada, muksica – musica, nasa – nos, mertas – mertvac, dui, tri, sas – dva, tri – šest.

Ali ne samo prudi iskušati i prikladati naš jezik sanskritičkim, nu potribito je sa kćerama zgor pomenutima, uzimavši riči prostog zlamenovanja i pervašnje potribitosti. Nu priliku *šest* kod nas, se kod diakah sex, kod Gerkah *xax*, kod Indianah, *xvas*, ili *xvan* kod puka Iran-a, SASHS kod Mesogotah, *sechs*, kod Nemačah.

U semitičkih jezicah takodjer nahodi se $\aleph \psi \omega$ SSESS za mužki spol a $\omega \psi \aleph$ SSISA za ženski, a u sočinjenu vladateljnemu nahodi se $\aleph \psi \omega$ SSESSĒTH kod Židovah, $\aleph \psi \omega$ SSETH i $\aleph \psi \omega$ SSITA kod Kaldeah, Sirah i Arapah sa malo razlikosti. U kamitičkih naričih jest CO, COO izjušten joter COOY za mužki spol a COE za ženski u svih izgovorah starog jezika egiptskog i koptskog. U etruskomu jeziku se naziva *zeven* ili *sseven* (Bulett. Dell' Institut. di Corisp.Archeol.dix Roma per l' an.1846. P. Secchi). Ovu sam priliku izvadio iz mog dila s naslovom »Jezik pelački sada Albaneski, najpervi koi se govorio u staroj Ilirii i Dalmaciji« kod nisam još na svitlo padao, te sverhom, za prikazati, kako se imaju ljubomudro tražiti imenoizlazja ričih, a pozatim njihovo svojstvo, i za opomenuti stioce, da ovaj način mogao bi prem jako pruditi jezikonauku slavog slavjanskoga krasnoslovja.

26. Nije li još bez velike prudnosti u doučenju jezika zgodno iskušati imenoizlazja ričih, te tako bi smo mogli s temeljem izvoditi sud sverhu prave cine i dobrote ričih. Slavni Leibnitz jako poručuje takovo iskušenje. Po imenoizlazju dohitamo, kad i po komu uzroku bile su nike riči kovane, kaže nam način po komu su nike riči s drugima svoja zlamenovanja prominile, i tako izvorno tomačenje s obraznim i vozlovnim, čini da okusamo pervašnju sladkost ričih i načinah govorenjah, i da temeljito prisudimo. Gosp. De Brosse poda na svitlo nekoliko upravah u slavnomu dili sverhu rukodilja jezicah, koje su u uvomu zanatu od najveće koristi. Ja ću ovdj samo do dvi riči izvesti. *Nedilja*, koren *ne-dilati*, t.j. dan u komu se ne dila, – *sičanj* ime prvog miseca, koren *sići*, t.j. da u tjeku ovog miseca, kako uči nas Vitruvio i po dilu vidimo, imaju se sići stabla potribita za graditi brodove, kuće i t.d.

27. Zakaniti se na poznanja pravog bogatstva il prave potribe, za ne tražiti

⁹To je vjerojatno njemački pjesnik Friedrich Gottlieb Klopstock pa Jean Pierre Abel Rémusat (1788–1832), pisac »Essai sur la langue et la littérature chinoise« (1811) i drugih djela o Kini; Adriano Balbi (1782–1848), geograf koji je živio u Parizu; Friedrich Adelung (1768–1843) djelovao je kao činovnik ruskog ministarstva vanjskih poslova i bio ravnateljem Orijentalnog instituta u sastavu tog ministarstva u St. Petersburgu, filolog. Braća August Wilhelm i Friedrich Schlegel, romantičari, teoretičari književnosti i umjetnosti; Wilhelm von Humboldt, njemački romantičar, filolog; Franz Bopp, njemački komparatist, filolog; Frédéric Gustave Eichhof, francuski filolog. Tko su Hammer i Morian nismo uspjeli utvrditi, a lako je moguće da se tu radi o Ljubićevim greškama, jer Ljubić je ovim navodima očigledno želio pokazati svoju načitanost.

što je suvišno, i za ne ohajati se potribitoga. Na pr. hoćemo li mi naški priniti gerčku rič φιλοποφία, kojom se niki pisatelji i danaska služe, čini mi se da joj uprav odgovara »ljubomudrje« (,) t.j. priateljstvo mudrosti. Ako li pak ova rič uprav onoj odgovara, što će nam ove druge »ljubomudrost, ljubomudrstvo, mudroljubje, mudroznanost, mudroznanstvo« i t.d. Što će nam *narava* kad imamo *narav*? Reće mi kogod, da u ovomu sastaje bogatstvo jezika. Lažeš, odgovaram, nije ovo bogatstvo, nu kvar, koi smutja jezik, i njegovoj izobraženosti i poznaju jako škodi. Slavni Girard ovako ti nam potvrđuje ovu istinu kod Tommasea (Nuovo Diz. de Sinon. Della lingua italx. Milano, 1833.) »Ne qui mi s'opponga il vanto d'una falsa ricchezza: certo(,) la copia de' vocaboli è ricchezza alla lingua:: ma la copia non consiste nel numero, ch' è ricchezza inerte d'avari, consiste nella varietà, dote mirabile dell'abbondante natura. Si scrive e si parla per soddisfare alla mente, non solo per sollecitare l'orecchio: non la quantità dunque, ma il volare de'vocaboli fà ricchezza. Se altro non han di vario che il suono, e non la forza, la latitudine, la maggiore o determinazione o semplicità delle idee, sono ingombro della memoria, non agevolezza all' arte del dire. Curarsi del numero senza cura del senso è confondere il molto col troppo; gli è come far manifesto il banchetto di piatti vuoti, anzi che di vivande. S voi mi date più voci per una sola idea, che m'importa? Meglio avere per ciascuna idea un segno solo. – Si dirà che il pleonasma risparmia le nojose ripetizioni: ma la noja viene dalla ripetizion dell' idea ben più che dal suono. Se la medesima voce ritornando, dispiace, non dispiace per la uguale impressione, che ne prova l'orecchio, ma per quella che ne la mente, la quale s'annoja delle inutili identità. Egli è però che i pronomi si vengono nel discorso ripetendo a ogni tutto e non annojano, perchè necessarj. Così ripetono gli articoli e le preposizioni spesissimo, perchè il loro valore non serve una relazione della cosa, e non è per se stesso determinato, sicchè quella indicazione ad ogni nuovo oggetto che i applichi, si rifà nuova. Le quali cose dimostrano la varietà del senso, non quella del suono, essere specialmente piacevole nel discorso, e dalla moltitudine delle idee dover la moltitudine delle parole procedere comme da fonte. Per meglio avedersene si badi bene al senso di ciascuna parola, all'uso che gli autori ne fanno, all'uso che nel comune discorso ne' facciamo non stessi: e si vedra che di senso interamente sempre uguale, d'uso costantemente promiscuo, sono pochissime e forse nessuna«.

Ako me pak ko upitati bude, u što dakle sastaje bogatstvo jezika, odgovaram, u čistomu poznanju prave cine besidati i njihovih prominah u gibanju i pristavljenju uzrokovanih, kakona pr. *sići*, *od-sići* (štogod od koje stvari), *sa-sići* (znači pervo sićenje ili početak sićenja) *pri-sići*(sići dočista), *ob-sići* (okolo sići), *iza-sići* (nikoliko sićanjah tamo amo na koju stvar učiniti), *na-sići* (sići čegagodi na veli broj, kao dervah), *pod-sići* (s dolnje strane sići), *iz-sići* (na komade), *raz-sići* (u srid), *do-sići* (doveršiti), te k ovim mogu se nadostaviti: *posicati* (u što se siće), *prigristi* (zubima sići), *rastrći* (s nožicama sići), *žeti* (sići pšenicu) i t.d. Ovako ti još *kiselo*, *do-kiselo* (po sve), *nedo-kiselo* (ne po sve), *pri-kiselo* (odviše), *uzvištano* (kiselo isteljeno). Po ovi način more se samo cilovito i pravo bogatstvo jezika dopoznati.

28. Za znati pa što je od potrebe jeziku, bilo bi potribito ponapose slagati ričnike od svih izgovorah, pak po izgledu ovezih ponapraviti jedan općeni, te i ovaj zadnji s inostranima prikkladati, i uz to bližiti one riči tudje, koje se u našem ne nahode.

Ako li te riči gledaju naravske stvari rukodilne, lasno od šta trebujemo poznati će mo. Ako li se pak pristojе zamišljajim il ćutjenju, odovle moćemo svoditi različnu ćud drugih narodah, razlikost bojah ogledati, izkušati bi bilo od koristi

uvesti ih u naš jezik, i kako s urednim načinom moglo bi se to domotati. Takova utraženja sastavljena za ponapraviti jezik naš gdi tribuje, i za ostale s bogatstvom dosegnuti, um iziskuju ljubomuderca: koi bi s tim pokazao, što je prava izversnost okušenja, i kako bez ovih uredbah pisanje nije drugo neg jedno slipo prignutje i jedno dilo izšesno (3).

29. Najskoli s temeljem i s krepostju svih do sada izvedenih uvižbanjah bilo bi od potrebe, da jedno narodno društvo najučniih ljudih primi se složenja ričnikah, jedan za narod, drugi za književni jezik (4).

Pervi ričnik imao bi uzderžati sve riči i govorenja od svih izgovorah slavjanskih, uz to biti imenoizhoda, zgodopisatelj, ljuboknjiževan, rasudan, prikladiv, te koi bi mogao zadovoljiti svakog učitelja. Taj pritrudni zanat podao bi jedno slavno dilo i pricinjeno za okoristiti narod. Imao bi biti razredjen po korenima, ali ne po bukvi, što ne samo bilo bi od privelike koristi za sa malo truda upoznati razgranenja jezika i izgovorah, mišanja pukah, perva zlamenovanja ričih izhode razborite ili svevoljne iz pervašnjeg tomačenja i njihove neobične uzroke: nu zajedno još lašnje bi se upoznalo svojstvo našeg jezika sa etruskim, gerčkim, diačkim, staro-nimačkim i t.d. koji svi kao sinovi iste mati iz sanskritskoga naričja izhode.

Drugi ričnik, kako je kod svih izobraženih narodah, mogao bi se urediti po bukvi. Ali evo nekoliko upravah, koje potribito jest da budu prid oči, kao pravilo, složiteljim. Iz prie svega imaju se:

a) Štiti sve knjige tiskane ili još u rukopisih, niednu izostavljajući, nešto u svakoj, bila i od čobančeta izpisana, iznajti će štogod za obogatiti jezik. Ako li ga za ovaj književni ne zadovolji, nek mu na pomoć, kao što je ozgo pomenuto, pučki jezik. Znato je već, da priplodno blago svih jezika stoji u ričima i u činima na prostoživljenje i na nekodilstva spadajućim. Za to slidi, da sve ovo blago sastoji sahranjeno u prostomu jeziku. Ako li još književni i prosti jezik ne podaju mu što mu od potrebe, nek složitelj ričnika primi se štivenja ričnikah izversnih od svih zgor pomenutih izgovorah narodnih, uzamši one riči po sve potribne i gibajući ih po duhu slovstva, pomenivši se sveгда, da nema ikada uvesti u jezik inostrane riči, neg kad mu do ljute nevolje dojde. Mogao bi uz to (,) ako bilo moguće i podobno inostranu besidu čisto naški i priniti. Što rekoh od ričih to isto od načinah govorenja;

b) Očistiti jezik od svih pučkih zgerčenjah i neskladnostih;

c) Izgoniti književna čekanja, neobična staroslavja, i sve riči nerazumnive, turske, nimačke, i talianske, od kih ne potribujemo, uzderžavši samo one, koje jeziku mogu na koi način pruditi ili ga obogatiti,

d) Biližiti prie svega vlastito zlamenovanje ričih. Veli zgor pohvaljeni *Girard* kod *Tom. Sin.* »la proprietà del dire risparmiar le soverchie parole e condensa le cose; toglie l'abuso de' vocaboli, e fa chiaro il discorso, lo fa sceltro, deliziató, eloquente, severamente bandisce le imagini indeterminate e i modi approssimativi, de' quali i mediocri e leggeri ingegni, sì nel parlare, e sì nel pensare, s'appagano, la proprietà finalmente, ogni confusione evitando, facilità lo studio delle scienze e ne fa sicura la via. In somma distinguere le idee e appropriare le parole luce dell' intelligenza, è indizio che distingue i naboli da' volgari intelletti«. Ništa ne manje prudno jest pozatim izvesti pristupno i obrazno zlamenovanje;

e) Tražiti s velikom pomnjom pervašnje zlamenovanje, bilo općeno ili vlastito, il kad god istinoprilično, te za tim po rodu naslidno i viseće, kažući način po komu se ova s pervašnjim i medju sobom zadržuju;

f) Pristaviti imenoizhode, nu ne svakoj besidi, neg onim, koje korenom su naće, zlamenuju koju stvar nezabitanu, i mogu biti od koristi za sadruženje ričih;

g) S pomočju izgledah različne sestavbe pokazati, te i poslovanja besidah. Oni se izgledi imaju izvesti, koji su najpodobniji za pokazati prikladno upotrebljenje ričih, ele kad te kad zgdja, da jedna rič amoje lipa, kad na drugo misto jezik kvvari;

h) Na čelo ričnika staviti kratko tomačenje slavjanskih gibanjah, njihove cine i zlamenovanja, za da se odma more upoznati, je li bila koja rič, iz nova uvedena, po duhu jezika kovana, i za tako imati prid oči pravilo za kad bi postalo potribito nove riči izvoditi. Za istu sverhu prudilo bi puno nadodati stavno tomačenje prilogh »iz, o, ob, od, oko, okolo, u, uz, bez, do, na, ne, pri, nad, prid, priko, po, pod, pro, raz, za, s« koji se često s ričima sadruživaju.

30. Iza do sad izvedenih dokazah sverhu ljubomudrja jezika našega neće biti bez koristi još nadodati slideća razmišljanja.

Vlast sverhu jezika pristoji se ljubomudrju, naučenju i okušenju. Ljubomudrje prikaziva nam pravu krasotu i izverstnost ričih i prave potribe jezika. Naučenje bilih izhod i pervašnja zlamenovanja besidah, te i sadašnju cinu. Najskoli okušenje uči nas, kad i kako moremo se običaja dohvatiti il ponapravit ga, i na koi način deržanstva razuma s onim uha sadružiti.

Ljubomudrje kaže nam, da jezik kao podloga govorenja do dva dila u sebi uzderži t.j. umoslovni i liposlovni. Poglavita korist, koju prvi podaje nam, jest razumom medju sobom dohitati se. Drugi prem da razum svitli, jako razmnivu budi, nit' bivši mu zadosta poglaviti začetak bilih, ikonopisa ga, ili bi ga na koi način posobnii i živii odiva, il u isto vrime druge pristupive opojavi, koje oliš stvari bilihane zlamenuju još koigod koristni način za razumiti ga, il koju moć ćutjenja, po kojoj ti serce slušatelja kuca u persima, a duh isti kripi se. Prie zboritnam je o liposlovnome dilu, koi lasnie se ukrasiti ili pokvariti more. Riči, načini (,) govorenja, poslovice i neskladoričja podati će nam podlogu za zgor pomenute vridnosti utražiti.

31. Sve riči dvostruko se mogu razlučiti, t.j. pokažive i spomenive. Perve se po pravilu il kojem početku zaveršuju i za to moraju biti izkušane i sudjene, druge su po sve nezlamenujuće, povoljne, te za to ni od pohvale su ni od huljenja dostojne. One ti nikim obrazom ikonopisaju stvar, ove ti je samo spominjaju; ona s začetkom po naravi uprav nakrivo slagaju se, ovo po roku. Ali pervo dilo čovika sverhu jezika biaše sliditi opovidjenje koje naravno biva medju nikim stvarim i onim glasa, te naditi istim ime pristojno zveku, kog ti one podaju. I ovo dilo, po komu se slagaju pokažive riči, kod Gerkah se nazivaše ονομαπεία , t.j. iznašastje imenah. Ovaj jest dakle najpervi, najnaravnii i najpodobnii način za tkovati riči.

32. Ali nije bilo pritrudno sliditi opovidjenje unutarne i upravno medju zvekom i stvarima: nu kako imenovati stvari pod oči spadajuće, koje s glasom niednu bo priličnost imaju? Ovdí nauk zatekao je narav. Istina živa jest, da sve na svitu sve zato jest, te da za to mnogobrojna bistva, koja ga sastavljaju, na mnoge i različine načine sa drugim su nebrojnima u opovidjenju. Polag pomnog utražjenja dakle razlikosti od ovih opovidjenjah vi medju bistvah posta jedna druga versta ričih pokaživih. Četiri su dilovanja duha sverhu besidah po taj način složenih, t.j. prinosenje, sastav, nametanje, izhod. Kad jedna stvar nova, prem da od različne versti, prikaživaše koju slučnost il naličje jako ćutivo u pervom, tada oba su se istim imenom nazivale. Kad bi se pervim ričotvorcim vidjaše, da koja bitnost od dvahu drugih biaše složena, tad su joj ime nadivali, sastavljajući ove dvi uzgledne riči. Ako li im pak pri oči padaše u isto vrime od koje stvari sobrazenosti i vlastitost, dvostruko se imenovala. Ako li najzad koja bitnost ili koi začetak po koi

način visaše o kojoj drugoj već poznatoj, ili joj bivaše sadružen, zlamenovahu ga, gibajući i ponapravljajući na mnoge načine besidu jurve odredjenju za bližiti bitnost, kojoj nova nikim zakonom sastojase prilipjena.

33. Evo sa dakle dva općenita vrila ričih po naravi bivajućih: *pervo* opovidjenje medju stvarim i zvucima, *drugo* opovidjenje medju stvari i stvari.

Sada dakle zaglavito moremo, rekavši: a) da riči nezlamenuća u sebi ti niednu posobitu cinu uzderža; b) da ričim pokaživim spadaju dvi versti lipote il neizverstnosti, po dvostručnomu opovidjenju zgor pomenutomu stvarih s zvekom, i stvarih medju sobom. Koliko za *pervo* bit će da lipa i od cine one riči, koja s naravju i sastavljenjem svojih stutijah na živije prikazivaju vanjske kakvosti starih, koja ti kojekakvo naličje, bilo upravno il neupravno, s cievnikom glasa imaju; nu malo lipa i neizverstne bit će da one koje il ne ponose takovo naličje,; ili ti se ne skladaju s zvekom stvarih. Za to čini mi se, da lipšija jest rič *stavan* i *strila* kod nas, neg βέβαιος i βέσος kod Gerkah; *vague* kod Francuzah neg *voda* kod nas, i t.d. Ali su pak prilipe naše riči *zvizdati*, *ploskati*, *blekati*, *kapiati*, *karkotati*, *jaukati*, *mukati*, *njaukati*, *skeršiti*, *sviriti* i t.d. od kih sam uzbesidio u sastavku »Običajih kod Vlahah«. Zadar 1846.; te ti samim zvekom pridavaju poznanje stvarih i čudno služe za pjesništvo. Uz to prudno jest opomenuti da kod nas ima još i po zveku prinosah. N pr. *oholan*, *nadut*, *obiestan*, *priserdit* izgovaraju ti niko hrabrenstvo po zvonu; nu *snižen*, *umiljen*, *plašiv*, *zabušen* pomenutivim nevoljam duha upravi ti odgovaraju.

34. Lipota pak i neizverstnost ričih siva to bolje u drugomu opovidjenju (,) t.j. medju stvari i stvari. Dva su jedinita vrila, iz kih ovakove riči proizvire, prinos i imenopromina μετονομα, μετα ὄνομα, Namenwechsel). Onaj slidi opovidjenja sličnosti, ova izhoda, slučanja. Riči prinosna dopadajuće, slatko ti razmnivu blazne, kojoj stvar s obličjem druge ikonopisaju, one pak imenopromine razum zadovolje, učeći ga u što gleda narav, vlastitost ili zgodopisje iste stvari. Za to prinos koliko živiju, plemenitiju koju sličnost ti bude prikazivati, toliko lipšija biti će besida, koja ga sklapa. S druge strane od veće su cine one riči, koje u svomu izhodjenju iz drugih podavaju ti tomačenje stvari, ili ti je po poglavitoj njezinoj vlasnosti, il po komu svitlomu i nerazlučiomu pridohodu, il po začetku vladajućemu i plodnomu, ili ti najskoli po vlastitoj posobnosti, prilipljenoj i neprominivoj biliže; kako na primir: *um*, *mens*, *ratio*, *razum intellectus*, *razumnost*, *intelligentia*, *uman rationalis*, *razuman intelligens*. Man kod Sarmatah čovik t.j. stvar razuman i uman.

Svi začetci i dila duhovna, od tila uzeta, prinos su manje li veće li lipi, na razlog svoje podobnosti i bistrine. Za to prilipe su riči: *prignutje*, (t.j. duha sverhu koje stvari; *krotkost* (,) t.j. mira u svakoj stvari; *gladiti*, odma ti prid oči iznosi čovika, koi unjeguje komu, a *lisičiti* čovika, koi na način lišice motri razliku miso.

Bog kod nas kao i kod Djakah nema ti zlamenovanja. Kod Židovah ime mu je *Jehova* (ja sam koi sam), a kod Nemacah *Gott* (dobar); i ovakova imena uprav mu se pristoje; te bilo bi pripodobno, da i kod svih narodah po putu svojih izverstnosti imenovan bude. *Bogoštovja* lipšja rič od diačke *religio* (koren religare); nu ženidba ne znači koliko conjujium (sad neženja). *Zemlja* i *more* po sebi nemaju zlamenovanja. Podobnije bilo bi dakle nazivati zemlju *plodna* ili *svega mati*, kao ti ja imanova Eskilo, a more brodiv ili *zemljogerljaj*.

35. Slideći iskušivati liposlovni dio jezika samo dotegnuti ćemo govoronačine. Bivši da su ovi od dvahu besidah sastavljeni, od kih jedna ponapravlja ili tomači drugu, naravno slidi, da im se iste vlastitosti ričih pristoje, od kih bivaju sastavljeni. Za to sve one što ozgo mogli smo opisati sverhu lipote i neizverstnosti ričih

gleda i govornačine iste; za to ovi kad su složeni od ričih nezlamenivih, služe, ali poništo jezik nakidaju.

Poslovice su pa niki govornačini, koji iznose ili naminjivo zlamenovanje, il neupravno prikladjenje, il u općeno kojekakvo otajstveno izglasje. Kad se nahode u ustih puka (,) a to bolje u pismo uvedene od izverstnih pisateljah, ovi mogu jako pruditi jeziku. Vrila su im: narav, znanja, rukodila, običaj, i vlastitosti. Poslovice koje iz naravi i rukodilah proizvode, najkrasnije su, kad ti podobnost medju stvari i zlamenovanju biva izverstna. One koje podavaju nam znanja, običaji i vlastitosti, bivši da nisu za svakoga zašto kako gdi različne, nisu od velike cine.

Neskladnoričja su nike prilike govorenja bezredne, neopćene, koje veće doticaju se načina od izglasjenja zamišljajah neg besidah i govornačinah, kako na pr. *za mnogima mistiti*, si na misto *se*, *v našima konjih*, *ju* na misto *je* i t.d. Ima ih kod svih jezika, i deržu se kao vlastiti svakomu, ali uprav govoreći i oni, kako li riči, iz drugih jezika iztiču. Znato jest, da glasoviti *Davanzati* za to veće uhra-breniti talianski jezik, ne malo ih je uzeo iz diačkoga, a *Chiabrera*¹⁰ iz gerčkoga. I tako čine pisatelji kod najizobraženiih narodah. Nika su pismenstvena (,) a nika liposlovna. Perva ti ništa veće izgovaraju, od šta podobni su dokazati nam isti govornačini i običajna sastavljenja, te za to mogu se slobodno izostaviti. Druga ti prikazivaju posobni način razuminja i ćutjenja, te zajedno glavni začetak pojavljaju i pristupne od raskoše, blagoumja, harlosti i t.d. koji su sadruženi s njim u duhu zboritelja. Pod ovim ogledom ova spadaju više blagoslovju (,) nego jeziku, za to su općeno rasišana.

36. Umoslovnomu dilu jezika spada sačinjenje, od koga se navlastito baviti imaju pismenstvenici. Samo ovdj do dvi beside dodati. Živa li je istina, da nam je starati se za sočinjenje, za to u ovomu bitje se i duh jezika sklapa; i tako još istinito jest, da najplemenitii ures jednog pisatelja sastoju u ispravljenju, t.j. da njegovo pismo bude bez zahoda. Nu takovo ispravljenje dvovertno jest, t.j. dokončano i unuternje, povoljno i uročeno. Pervo gleda izpunjenje onih stvari, koje prikazivaju različnost, red i plućenje začetakah, kako su: naličje, priklonost, stavno razbrajanje zlamenah, upravnost i urednost sastavljenjah. Ovakovo izpravljenje služi navlastito za sve to veće doispunjati jezik; ali nema ti jezika, u komu se to cilovito i svejer izveršiva. Kod niki nahodi se ne maleni broj bezrednostih, prikoslavjah, samovoljah, te to kod te kad kod najizverstnih pisateljah. Neznam li i ja, zašto i kod nas privridni Gosp. I. Rukavina ti od općenog običaja odalečiva se, kad piše u *Kroatische Abhandlung* »*ja daše, bim davao, biš davala, dati ćem, u dvojga, u četvorga, s menom, s tebom, bidu, ja hoćem, ja biše hvaljen, biašmo hvaljivani* i t.d. Ovo se prem jako suprotivi narodnomu jeziku. A ne bi li ovaj verli rodoljub mogao ove goleme pogriške izostaviti za čistiju slavu sebi kod naroda zadobiti? Izpravljenje pak povoljno i uročeno uči nas spodobiti se zakonim običaja; nu bivši ovaj razložan, il nenaminjen, ili pokvaren, isto se to more u takvomu izpunjenju zgoditi; i za to mnogokrat pače imalo bi se imenovati neizpravljenje uoblastjeno.

Ova dva dila do sada istomačena, koja vas jezik u sebi sklapaju, sazdaju duh jezika. Za to naravno slidi, da ovaj dvovertan jest, umoslovni i liposlovni. Pervi jest nepromieniv, zašto s nuternjom naravju svojih živaljah stoji sadružen; nu

¹⁰Bernardo Bostichi Davanzati (1529–1606), firentinski erudit. Ljubić misli na njegov prijevod Tacitovih *Anala* kojim je prevoditelj dokazivao da se na talijanskom može reći sve što se može reći na latinskom. Gabriele Chiabrera (1552–1638).

drugi ne, zašto mu je vrilo način razumjenja, sudjenja i ćutjenja, te naša je poslo-
vica: koliko ljudi toliko ćudih. Odovle vidi se da kod istog naroda kad te kad li
poslovni duh po razlogu izobraženja veće u jednoj stvari neg u drugoj siva.

Ova su dakle razmišljanja, koja smim izvoditi i staviti prid oči mojim rodolju-
bim. Nek vide oni, jesu li razložiti i za našu književnost. Ja ovo činim samo iz
ljubavi k našem narodnom jeziku. Ako li sam pa gdi na misto plemenite ljubavi
prama otačbini. Bog i srića (5).

Iz Staroga Grada na 28. veljače 1847.

NB Opaske

(1) Potribito bi bilo za našu književnost pokupiti sve rukopise naših starih pisate-
ljah, te kad bilo moguće izvesti ih na svitlo. Evo i ja dajem Etkorevićeva dila, a
tu nema puno vremena medju drugim iznašao sam jednu pridugu knjigu glasovi-
toga pisnika *Barakovića*¹¹ Zadranina u knjigospremi mog prijatelja Zudeniga s
naslovom »Rabska Pastirica« o kojoj nitko nije pisao još nit sam ćuo kad besiditi.
Ova priduga pisan jest nova plemenita kita, koja reši naš poglaviti grad Zadar, te
i Rabu ne malenu ćast donosi.

(2) Još nemamo dilo, koje nam skupa izpisiva našu dalmatinsku književnost.
Pokupio je ništo malo F. Appendini, te k tomu je štogod priložio Fabianić i G.
F. Cupili. Ima vremena, da se i ja tersim sakupiti zgodopisja svih naših pisateljah,
i srećno iznašao sam ne malo književnih dilah po sve do sada zabitanih, te ako
mi Bog poderži zdravlje, razredit ću ih za podat ih na svitlo, i još ću kad te kod
nadodati komad izvadjen iz najizvestnijih dilah.

(3) Uprav govoreći nemamo još u Dalmaciji učionicu za doučiti narodni jezik.
Valjalo bi dakle podignuti barem jednu i po pravomu načinu ućenja ispraviti je,
t.j. ne sustati na samo golo štivenje i prevodjenje iz talianskog na slovinski il
protivno, nu upoznati narodnu književnost i izobraženost, te i narodni duh, pak
po njemu graditi. Za *pervu* godinu bilo bi zadosta ućiti slovstvo, krasnoslovje i
pravi način za uredno privoditi i besiditi, za *drugu* uzgojiti književno okušenje i
pisnićki duh, te uz to nadodati upoznanje slavnih dilah narodnih pisateljah i biližiti
navlastito izverstnosti, po kima se jedan od drugog razlikuje, a najskoli za *treću*
naućenje izvesti od svih narodnih izgovorah, te dodati i poznanje njihove posobite
književnosti.

(4) Rićnici, s kima se služimo u Dalmaciji, dva su, t.j. *Stulli-a* i *Della-Belle*.
Zadnji prem da siromašnii, ništa ne manje s izverstijom pometju biaše složen.
Imamo još jednog talianskog-diaćkog-slavjanskoga sastavljenoga po slavnomu
Nauć. i kanoniku Ivanu Tanclingeru (,) Zadraninu god. 1704., ali nije još bio
tiskom na svitlo podan, to samo ostaje nam sada vlastnopolis. Ovaj se dakle uzderži
u dva debela sveska od 1250 stranah na privelikoj debeloj hartiji. Vrila iz kih
ćerpao je ovaj pisatelj za doveršiti ovu zgradju ovako ti ih biliži u pridgovoru:
»Ubrah ovo tomaćenje iz Breviala Rimskoga harvatskoga, misala, običajnika rim-
skoga, oficia B.D. Marie Bartula Kašića, ogedala mićnićkoga fra Ivana Anicia,
tomaća simbola Petra Gaudentia, Robinja Anibala Lucia, Života Bline Jarule
Barakovića, tomaća nauka kerstjanskoga Ivana Tomka, Filomene fra Ivana Za-
dranina, Segeta Barne Karnarutića, Kristiade Palmotine i Lavinje njegove, Slogvu
Morisēja, Bible Serbske, Bible Jurja Dalmatina, sina razmetnoga Gundulića,
Fausta Verancia, nastojnika duhovnoga Teorića, Mihaila Radnića, Paula Ritera,
Mihaila Žanića, tomaća Bandulavića, ćetri posljednji Franciska Glavinića, načini

¹¹To je Juraj Baraković (1548–1628).

za dobro umriti gori rečenoga Gaudentia, Dinka Ragnine, ištumačenja pisnih Davidovih Andrie Vitaljića, napokon iz Dicionara Jurja Abdelića, fra Lovrinca Ljubuskanina, Cvit razlika mirisa fra Tomasa Babića. I što ne mogah iznaći u knjigah gori rečenih, izprosih, izpitah i pisah s mnoge strane zemlje slovinske, neka se svačija želja hrvatjanina nadovolji i nasiti. U ovoj dakle knjizi mojega nije za to ako se kojomu računati bude ubrati željnoga ili malo da ne zagubljenoga svitja i simena, na volju ga ubrati more, bo za narašiti ovi perivoj cvitjem gori rečenih pisalac i mudračevi pomnjivo i trudno ubrati, i u njoj nasadih i posiah a navlastito za moju potribu. Evo dakle perivoj svakoga cvitja ne malom tratnjom truda i vrimenta ugojen, vazmite ga dakle i na volju ukinite vi koji žudite uzdržati čistoću jezika vašega, tomačite, slagajte na božju slavu«. Ako li nije ovaj ričnik izverstan kao bi imao biti, stanovito deržim, da zgorespomenute u kriposti nahodi, te da bi mogao ne malo podpomoći našu književnost. Za to valjalo bi dati na svitlo ovo prikoristno dilo, te da ne gine (,) već tako slava ovog glasovitog rodoljuba.

(3) Ovaj stavak nije dopušćeno tiskati bez dopušćenja složitelja.

II. Relazioni della storia colle altre scienze e relativo metodo d'insegnamento nelle scuole (III/2,4)

Relazioni della storia colle altre scienze nell' insegnamento pubblico

Se è vero, che la storia possa dirsi la ragione di essere dell' umanità, può per lo stesso motivo asserirsi del pari, esser' essa in certo moda la logica del processo scientifico di tutte le altre discipline. Questa verità, che sembro quasi per intuito esser entrata nel dominio della coscienza universale delle nazioni, ed è oggi riguardata dai dotti come un fatto incontrovertibile, ben può venir dimostrata per via di ragionamento e di prova. Ove noi giungiamo a dimostrare che la storia nel suo procedere si sia giovata potentemente di tutte le altre scienze, e come anch' essa alla sua volta le abbia in gran parte esplicate, sarà per noi adempiuto l'assunto, che ci proponiamo di sciogliere.

La filosofia sembró in tutti i periodi della vita d' popoli riasumere quasi in sommi capi le altre dottrine scientifiche, riflettere i principj metafisici, la vita interna delle nazioni. Allorquando gli studj della storia della filosofia presero ad indagare coll'appoggio della critica a le diverse rivoluzioni subite dall' umano pensiero nel dominio delle ragioni ultime, non fu che doppo lunghi esperimenti, che la storia civile dei popoli venne a soccorso della storia della filosofia, e fu appena allora, che vennero compresi nella loro pienezza i più ardui problemi, che mai si fosse proposto la mente dell'uomo. Fù in virtù della storia, che i principje filosofici degl' Indiani e degli Egizj furono a dir cosi scomposti nelle parti integranti, che li costituiscono, così per quel che riguarda alla storia propriamente detta, che all'essenza metafisica delle questioni, che quelle antiche civiltà si proponevano di sciogliere. La storia, accertando con prove di fatto i principj teocratici delle società primeve, additò nel dualismo della loro filosofia il riflesso del principio della forza costituito sovranamente nel governo di quelle società produttrici dell' incivilimento e dell' oppressione nel tempo stesso, attestò per via di fatti il principio metafisico che molti secoli dopo dovea costituire una scuola potente in Europa, e che capitanata da Hober, ¹² proclamò che statio di guerra e di società

¹²Engleski filozof Thomas Hobbes (1588–1679).

sono una cosa sola e identica. Ma il dualismo degli antichi esplicito per via di fatti assai più che non avessero pensato i puri metafisici e gli ideologi, venne constatato per via diversa in quello che costituisce le arti e la più rigogliosa fioritura di quella antichissima civiltà. Architettura degli Egiziani e degl' Indiani, che prescindendo in gran parte dalle forme del bello, rifletteva più che altro la continuazione teurgica di quei primi consortj, chiese nome alla storia per interpretare con verità e perspicaccia gli atteggiamenti tutti, di cui il principio teologico si rivestiva nelle forme dei suoi monumenti; e se l'astronomia e le scienze naturali giovarono a dar migliori indirizzi nell'indagine coscienziosa degli usi, cui potevano servire le piramidi, i labirinti, i templi e le necropoli, la storia quasi anch' essa volesse restituire le scienze sorelle dei benefizj, che ne ritraeva, additò con scrupolosità cronologica l'epoche delle costruzioni, gli avvenimenti, cui alludevano, e manifestò nella filosofia storica un principio, da cui in seguito le scienze non ebbero mai a dipartirsi, se pur vollero attenersi alla verità e alla coscienziosità delle indagini.

Fù stabilito come un fatto sovrano nella storia antichissima, che gli avvenimenti umani si ripercossero nell'astronomia, a che i cieli istoriati degli avvenimenti delle nazioni sono forse la guida più sicura per rintracciare nei tempi coevi delle origini della civiltà umana quel tanto di vero, che può essere constatato dalla scienza dei giorni nostri. Così fù detto che le volte de' cieli costituirono il primo libro delle storie umane, libro scritto talvolta in caratteri indicifrabili e arcani, ma che non attesta meno per questo ell'efficacia e della potenza, a cui il principio teologico potè condurre la scienza di quelle prime civiltà. Fù già osservato da quella scuola storica, che in Francia ebbe la più parte dei settarj, e che ora fù rivendicata in gran parte dagli oltraggi dalle più recenti scuole in Germania, che le scienze dei cieli venendo quasi a transazione con la scienza dei fatti umani, costituì per se stessa un involuppo di principj, che mentre ritraggono delle leggi indeclinabili che regolano gli astri, servì nei cicli astronomici a conservar la memoria di fatti, che i monumenti puramente terreni non avrebbero valso a perpetuare nella memoria de' posteriori. Certo l'astronomia potrebbe aver potuto credersi impedita ne' suoi progressi scientifici terreni che vi fecero in seguito i filosofi, se in quella voce non si dovesse ritenere piuttosto, che gli studj dell' astronomia furono in qualche modo avvantaggiati dallo studio, che quei primi governi ponevano ad esplicitare per via astrologica così il passato, come in seguito l'avvenire degl' individui e delle nazioni. Fù, interpretando il principio teurgico di quelle antiche società, che la storia scemò la meraviglia, che i dotti non potevano a meno di concepire nelle scoperte e nelle applicazioni, che i popoli antichi fecero di tante materie medicinali, che la scienza dei giorni nostri constatò nella loro efficacia senza poter colle teorie, che la guidano, trovar cosa alcuna, che valesse a surrogarle; ed oggi ancora le scienze mediche rintracciano nell' empirismo di nazioni sepolte nella barbarie alcuni processi affidati da remotissimi tempi alle generazioni attuali, e di cui non sapremmo renderci coscienza, se la storia non additasse nei primi lavori dell' umanità certi indizj d'una potenza superiore, che, se può ben essere riguardata come un mistero, non c' ha però scetticismo, che valga ad abbattearlo.

Ma le leggi, i costumi, le scienze che si dicono morali, hanno pur d'uopo anch' esse a giorni nostri di riattarsi alle condizioni rudimentali di quella società, e la scuola così detta storica, che in Germania signatamente valse alla sua nazione il titolo di maestra, dovette nelle indagini di que' tempi remoti attestare l'efficacia di quel principio, che essa posò come un fatto, da cui dovevano tante

benefiche conseguenze. Il codice di Manù, le leggi di Mosè, gli antichissimi ordinamenti di Creta, e quanto ancora ci viene attestato dagli avanzi dei monumenti egizj in fatto di religione e di leggi, tutto ci attesta, come i fenomeni morali di quelle epoche non fossero che la manifestazione della logica storica di quelle civiltà, e come per un corso di avvenimenti si svogliasse pur sempre lo stesso principio attraverso le generazioni, che si succedettero nella polvere critica del passato, ma d'indirizzo per l'avvenire; e la scuola storica potè in tal modo riputare la più bella palma sulla filosofia del secolo decimottavo, ed affermare all'appoggio di fatti meramente storici la credenza di un tradizionalismo, sorgente perpetua di quanti sono i benefizj della civiltà, ed argire al movimento trascendente delle idee individuali e del puro principio della ragione.

L'estetica oggi non altrimenti che la filosofia e le scienze morali, fa gran conto anch'essa dei principj tradizionali, ed escludendo le teorie, che partendo dal mero principio di ragione, si perdono nel vuoto, attesta dell'efficacia d'un principio che perenemente distendendosi nell'umanità, si sviluppa ne' tempi e si perfeziona, e quasi eccitasse nell'animo dell'uomo una perfetta corrispondenza d'idee, si esplica esteriormente mano a mano che l'uomo si svoglia nella sua perfeibilità interna. Così potrebbe dirsi che la storia quasi prendesse in tutela le altre scienze, ne esplichesse il segreto organamento, le coordini coi tempi, e serva di riprova ai più altiprincipj metafisici. E se infatti la scienza storica non è altro che la scienza dell'uomo stesso, la scienza umana per eccellenza, è ben di ragione, che in lei attingano forza e indagini le altre scienze, e quasi ad un centro convergano le molteplici sembianze.

Certo(,) i progressi delle scienze, che diconsi più materiali, si congiungono anch'essi in modo potente colla storia; ed allorquando il filosofo contemplando il decadere dell'impero romano cercò di darsi ragione dei fatti che precipitarono quel florido stato all'ultima rovina, egli ebbe corto bisogno di una disquisizione minuta delle condizioni economiche dell'impero, per dar la soluzione dei fenomeni che sembravano esser esagerati dal principio delle condizioni morali dell'impero. Certo, la storia ebbe a ricorrere all'economia politica per farsi ragione di quell'ordine di fatti, ma certo ancora l'economia politica potè incarnare in un principio efficace ed evidente alla ragione una serie di fatti, che senza ricorrere ai tempi moderni, travavano la loro soluzione negli esordj dell'evo medio, e sugli ultimi declini del mondo antico. Sismondi e con lui Say e Bastiat¹³ se portarono ad evidenza il principio, che godono oggi le scienze economiche negli ordinamenti delle proprietà, fecero appello alle condizioni, in cui essa si trovava nel periodo imperiale di Roma, per convalidare le conseguenze delle loro teorie, o a dir meglio essi colsero in quel tratto della storia l'intuizione di un principio, che sottoposto in seguito al ragionamento, deve però la sua origine e la sua evidenza ad uno dei fatti storici più segnalati.

Il feudalismo esplica in gran parte e per la sola esistenza storica del fatto una serie di fenomeni morali, che la filosofia razionale non può per se sola non che stabilire, ma neanche immaginare, e mentre la ragione affidata puramente a se stessa non vale nella menoma parte a rendersi ragione esempio del culto della donna, carattere essenzialissimo delle epoche moderne, la storia venendo in soccorso alla speculazione filosofica, presenta all'indagine una serie di fatti che andranno da lui svolti in un'analisi severa e razionale, dopo essersi svolti nella coscienza dell'umanità, ed esser passati nei dominj della storia. E noi verremo insistere a dilungo su quella verità, che ci sembra come fondamentale delle

scienze morali, che diede in gran parte origine alla scuola così detta storica, come abbiamo accennato più sopra, e che traccia il cammino avvenire delle speculazioni metafisiche e morali. Noi vorremmo insistervi per stabilire una volta e per sempre, che la filosofia non altrimenti che le scienze tutte debbono svogliarsi dal seno dell'umanità, o come si sarebbe detto una volta dalle viscere dell'umanità stessa, per dare una riprova e un indirizzo, che si basa sul passato, e non già come si fece pur troppo nei tempi andati per immaginare ragioni e teorie, che non derivano che puramente dal ragionamento e dal vigore intellettuale dell'ingegno. La filosofia tutta del secolo decimottavo è una splendida prova del nostro asserto, e se il secolo presente dovè forse subire variazioni e modificazioni, che ci fecero ricadere talvolta in un spaventevole scetticismo, non è a torto che i più segnalati scrittori dei tempi moderni ne accagionano l'ecclerismo nelle dottrine filosofiche, che volendo quasi comporre in unità i più disparati sistemi, fece una piccola parte soltanto a quei principj del tradizionalismo, senza cui non sembra darsi né filosofia, né moralità, né storia, e la cui splendida insegna appare ogni dì più occhi delle nazioni, per dirigere il loro cammino avvenire.

Fù su queste dottrine, che Vico sorgeva in Italia ad abbracciare in una potente unità gli sforzi di un pensiero, che poteva dirsi essenzialmente storico, filosofico e filologico. Dottato di genio profondo, intravide nelle origini delle società la sintesi di quegli elementi, che svogliendosi nei tempi, venivano a restituire gli ordinamenti, in cui è atteggiata la società moderna, e in quella sintesi partendo da un fatto essenzialmente storico, subordinò il principio filosofico alla verità reale, e afforzò di prove filosofiche la sua tesi potente. Mentre essenzialmente complessa, essenzialmente divinatrice vide in Cartesio, che allora signoreggiava le scuole di Francia, di Germania e d'Italia, tutte le conseguenze, di cui in seguito il principio ontologico doveva esser ferace nella scuola filosofica francese. Fù egli che mise le basi di quel tradizionalismo, di cui noi abbiamo parlato più sopra, e che fù in seguito rivendicato dalla scuola storica in Germania, ed ora modificato, sembra promettere un indirizzo migliore e più sicuro alla scienza. Così può ben dirsi, che se non darsi storia senza filosofia, la filosofia anch'essa essenzialmente ha d'uopo della storia e lo splendore, a cui furono portate oggi le discipline filologiche devono anch'essa alla lor volta riconoscendo dallo stesso principio.

Certo gli studj filologici sembrarono dipartirsi dalle traccie, che vennero loro segnate dai primi grand' uomini, che l'intrapresero, allorquando la disquisizione cadaverica della frase, e la futile e pedantesca interpretazione tennero luogo di quell'altra filosofia, che Vico, come abbiamo detto, intravide pel primo, di cui ci lasciò nei suoi libri così splendida dottrina. La filologia, perchè pur serve a qualche cosa nel commercio civile, e dove la si voglia pur prendere nel suo alto significato, non è che la riprova dei fatti storici o filosofici, essa per se non ha esistenza propria, né può erigersi in scienza, se non allorquando serve come abbiamo detto ad afforzare le ragioni della critica storica o filosofica. Il filologo che non sia profondamente storico o filosofo, o che anzi a dir meglio non faccia prima di tutto professione di queste dottrine, potrà ben essere benemerito delle lettere nel reintegrare nella loro primitiva autenticità i testi degli antichi scrittori, ma s'egli non conosce che il gretto valor delle frasi e a dir più propriamente delle parole; s'egli non conosce una lingua, se non perciò Tacito e Cicerone la lasciamo scritta nei loro libri; s'egli non le vede, che al riflesso degli esemj e delle regole puramente linguistiche, egli come abbiamo detto, può render servigio alle lettere, ma avverà ben di tardo, ch'egli non avvili e non faccia disceondere questo studio in un gretto e minuzioso e pedantesco isterilimento del pensiero, in cui

non si può ammirare fors'altro che la laboriosità e la pazienza, e in cui si dovrà deplorare ben più spesso la leziosa vanità delle inerzie. E come avviene di altri studj, che quanto più aspirano alla contemplazione sublimi, tanto meno rispondono al loro intento ove sieno praticati da uomini inetti, la filologia, che allettò i più severi e i più volubili ingegni divenne pel volgo dei letterati null' altro che un'arrido schermeggiare di regole, di parole e di suoni, che mentre insteriliscono nel più bel fiore del loro ingegno i giovani affidati alle cure dell' educazione, attestano nel tempo stesso, come per una fatale cecità della mente umana certi studj possano propagarsi e mantenersi in fama ad onta della loro sterilità e dei danni, che arrecano alla scienza del vero. Si direbbe, che mentre gli studj dell' astronomia degenerarono nei vaneggiamenti dell'astrologia giudiziaria, perfarci accerti come con un esempio di fatto possa l' ottimo corrompersi nel pessimo, le nobili contemplazioni filologiche dei grandi filosofi degenerarono anch'esse nei pazzi armeggiamenti dei grammatici; salvo forse a dover deplorare meno le conseguenze degli orrori di questi ultimi, per cui a quanto io mi sappia, ne si eressero roghi, ne si perdettero battaglie; ne l'umanità dovè deplorare lo sciupinio delle più forti intelligenze. Le accademie, di cui un tempo s'onorava l'Italia, e che non risuonano per lunghi anni che di trastulli arcadici e di fronteggiamenti grammaticali, ripresero pur troppo sotto forme pompose e con diverse sembianze altra sede, ma non è meno per questo che l'opinione pubblica li condanna ora a svolgere le loro arcane dottrine in ricinti, da cui la Dio mercè che non avranno ad uscire mai alla chiara luce del giorno. Se Vico coll' aiuto della filologia o che è a dir lo stesso, dell' indagine sapiente delle parole, poneva le basi all' universale filosofia, Niebuhr e Heine, per tacer d'altri pochi, ricomposero nei loro primitivi contorni alcuni tratti della storia, che sembravano sfumati nei tempi. Le origini di Roma apparvero in una probabile verità, dopochè Niebuhr, rafforzando con prove filologiche alcune ipotesi storiche, ci fè trovare gli Etruschi ed i Latini, fatta la giusta lor parte nella prima costituzione di Roma. Goffredo Müllerpotè coll'aiuto della storia dar seso e valore alle sue ipotesi filologiche, e raffermarle con quella scrupolosa osservazione, che spingendolo sul suolo della Grecia incurante de' pericoli, gli fece nel fior degli anni incontrare una morte immatura. I Champollion e i Remusat, storici, filologi e filosofi insieme, assegnarono le prime norme allo studio della civiltà antichissima, e quegli studj, proseguiti ora con tanto amore d' indagini, sembrano volerci rivelare i più arcani problemi del mondo antico.

Che se noi discendendo da queste osservazioni generali, in cui c'è parso di veder quasi disegnati gli intenti della natura, che domanda le più complesse forze dell' ingegno ad essere interpretata ne' suoi multiformi aspetti, veniamo a trattare più particolarmente degli ajuti, che la storia porse alle altre discipline, voremmo anco per altro verso a constatare l'imprendibilità degli accorgimenti e delle osservazioni storiche nell' insegnamento delle altre scienze. Le scienze naturali aditando agli studiosi i prodotti dei tre regni non possono a meno di non far sentire quà e là sempre il risultamento degli avvenimenti storici. Il bacco da seta, la china-china e il mercurio, e il tabacco, e le materie coloranti ecc. possono offrire al professore occasione per dirigere l' attenzione dei giovani su quei movimenti sociali, che ne causarono l'importazione tra noi. La seta pagata a prezzo d'oro durante l'epoca imperiale di Roma, e in qualche modo la rappresentante di quei costumi, di quel lusso, di quello sfarzo, che furono tanta parte della decadenza di quell'impero; il tabacco e il caffè suscitarono fra i dotti quesstioni, che se oggi hanno perduto

molto della loro importanza, sono però molto osservabili dal lato non foss' altro dei costumi e della vita dei nostri padri. Il cotone, le fabbriche, e l'industrie tutte, esercitate sulle materie primitive svolsero per via indiretta alcuni principj, che si connettono immediatamente colle più profonde questioni della filosofia, e della storia civile; e l'uso della polvere, del carbon fossile e del vapore, che modificano così potentemente la vita dei popoli moderni, non possono scompagnarsi da un'osservazione più profonda sugli andamenti e sui progressi della società attuale, che se vive essenzialmente di idee morali, ha pur d'uopo per spiegarle nella loro pienezza di quanti sono i mezzi, che la materia può offrire all' uomo nei suoi molteplici usi e prodotti. Strano certo che alcune scoperte materiali, che sono il campo dei professori delle scienze esatte e naturali, venissero a coincidere così per l'appunto coi periodi più segnalati delle società moderne; strano per esempio, che mentre le aristocrazie europee si ritraevano sempre più per dar luogo a moto progressivo della democrazia, la scoperta della polvere e l'invenzione della stampa dovessero venire in soccorso di questo moto, e dovessero avvelenarne così rapidamente lo sviluppo e gli incrementi.

Strano certamente che mentre un nuovo moto d'idee affaticava irresistibilmente la società più recente, la scoperta del vapore, delle strade ferrate, del filo elettrico dovesse venire in soccorso delle idee quasi a propugnarle con più rapidità ed intensità nel tempo stesso, e ad effettuare le speranze, che s' erano svegliate in seguito a nuovi principj e ad un nuovo ordine di fatti sociali. Strane le apparizioni del magnetismo ecc. Strano adunque de ultimo, che al moto delle idee dovesse rispondere sempre e incessantemente la scoperta di fatti materiali, che dovevano così potentemente adjuvarle. Sarebbe troppo lungo, se noi volessimo parte a parte postrare i ravvicinamenti, che possono aver luogo ad ogni pie' sospinto tra i fatti morali e materiali, tra la storia e le altre discipline; sarebbe lavoro, che, rispondendo troppo per minuto alla domanda, ci renderebbe noiosi e pedanti.

Basti osservare con un pensiero generale, e che riasume quasi in se stesso, quanto si potrebbe dire in proposito. Le scienze, le lettere, le arti hanno tutte una vita propria se si riguardi soggettivamente ai mezzi individuali dell' uomo, che vi attende. Ma nel complesso cosmico ed oggettivo sono troppo collegate l'una all'altra, perchè nei risultamenti generali s'abbiano a scomporre le conseguenze. E come in ogni uomo vi sono in germe le facoltà tutte, che rispondono a tutti i bisogni dell'esistenza, a tutti gli svoglimenti dello scibile, così sembra accertato, che giammai scienza ed arte verrà ad essere pienamente svolta nei suoi processi, se non quando venga affratellata allo svolgiamento delle altre, e se ogni giorno si parla pur tanto contro il prevalente enciclopedismo, bisognerà pur anco convenire, che l'orizzonte dell'umano pensiero essendosi allargato di tanto, riesce meglio compresa la vita e con essa lo scibile e il passato e l'indirizzo futuro dell'umanità. È ben facile a dimostrare per via di ragguaglio, ma noi crediamo intanto, che sia quasi un principio d'intuizione: non potersi l'umanità svogliere, se non in tutta la pienezza delle sue forze, ne poter queste forze manifestarsi, se non in tutta la compressione dello scibile, e poichè l'uomo fù detto, ed è per il fatto il microcosmo di queste grandi leggi, che governarono l'universo, sembra ch' egli non raggiungerà mai meglio la sua destinazione, se non allorquando adempiendo ai bisogni prodotti dalle sue facoltà abbraccerà tanta maggior parte dello scibile, e completerà nella scienza quell' unità, che a lui fù soggettivamente impartita dalla mano della natura. Non è meno evidente per questo, che prevalendo nelle individualità umane più fortemente alcune specialità, queste dovranno

quasi segnargli l'indirizzo per attendere più particolarmente ad alcuni studj di confronto ad altro. E sembra intanto, che come l'uomo per se stesso è un fatto storico nella vita, (1) a storia quasi base delle altre scienze dovrà raccogliere i raggi, che in lei emanano dalle parziali speculazioni delle scienze, e dai prodotti delle arti e delle lettere.

Questo pensiero sembra condurci naturalmente ad alcune avvertenze sul metodo, con cui dovrebbero amministrare l'insegnamento delle scienze, delle arti e delle lettere in quelle scuole, che hanno per iscopo di dare i primi elementi, e di portarne lo svolgimento fino ad una certa perfezione. Non è chi non sappia ai nostri tempi, come fù rimproverato alle scuole dialettiche del medio evo quel superbo dogmatismo, che sostituendo all'esperienza ed al fatto le visioni metafisiche, empiva le scuole di un interminabile cicalio di questioni, che finirono per far perdere a quelle dottrine più che non meritassero ogni considerazione della parte dei posterì. Il più grande, se non il primo campione della nuova scuola tentò d'inaugurare all'ombra di un nome altrettanto grande nelle scienze speculative che nella pratica sociale, il nuovo metodo che partendo dalla verità di fatto, doveva incamminare una serie di esperienze, che furono da due secoli fino a nostri giorni feraci delle più utili conseguenze. Non v'è oggi chi non creda, che i trattati della fisica, delle scienze naturali, e delle altre discipline procedano tutti con questo metodo dell'esperienza; ma forse ben pochi s'accorsero, che l'esperienza per quanto grandi, non bastano ancora a raccogliere in grandi principj le verità del creato, e che noi abbiamo forse sostituito dei principj tutto affatto soggettivi, laddove le scienze, che potrebbero col nome generale chiamarsi materiali, domanderebbero, che ne fossero fissati i principj con una verità dimostrata oggettivamente, o dir meglio, che i principj fossero di un' immediata verità oggettiva. Quel Newton, che sulla fine dei suoi giorni non istava da confessare, che tutte le più grandi scoperte da lui fatte nel corso della vita gli apparivano come tanti trastulli fatti da un bambino sulla riva del mare, che raccolse appena poche conchiglie di fronte all'immensità degli oggetti, che gli stanno d'intorno; quel Newton stesso ci lasciò scritto un'opinione, o a dir meglio una verità, ch'egli sentiva profondamente nel cuore, e se è caratteristica della modestia dell'uomo, non è meno caratteristica della scienza. La legge della gravità sembra essere a detta di tutti il più grande trovato della scienza, e la più gran gloria di Newton; ma quel uomo, che colla forza del suo ingegno aveva guadagnato allo scibile tante utili dottrine, non potè a meno di riguardare quella stessa legge di gravità piuttosto come un fenomeno particolare apparente alla ragione dell'uomo, e che adombra in se una grande legge del creato, che non come una legge o una verità stessa. È evidente diceva egli, questa legge della gravità alla mia ragione soltanto, e a quella degli uomini, che vi si acquietano, e che sono i miei contemporanei, e forse il principio da me stabilito proverà eziandio nelle generazioni future in questo semplice aspetto; ma non è men vero per quanto ch'io non abbia a riscontrarvi tutta l'infermità della mente umana, che s'arrogava di stabilire nelle leggi della natura alcune leggi, che tutto al più sono la regola ordinaria, sotto a cui ci appaiono i fenomeni del mondo esterno: Egli è perciò che mi parvero andar lungi dal vero quei trattati eziandio, che osservando in rapporto a questa e alle altre leggi dell'universo un'inflessibile dogmatismo, s'arrogano di dar i principj dell'universo, in luogo di asserire, non esser queste leggi se non al più la regola, sotto a cui ci si manifestano i fenomeni della natura. Osservazione questa, che fatta o a dir meglio ripetuta da alcuni acuti ingegni da' giorni nostri, sarebbe bene di richiamare specialmente alla memoria di quanti sono gl'insegnatori delle prime scuole, a farli ac-

corti non fosse altro di un' ordine d'idee, che noi accenneremo qui brevemente a far chiaro il nostro pensiero sul metodo pedagogico.

Crediamo intanto di dover mettere in testa delle nostre osservazioni una verità, che noi chiameremo molto volentieri: verità d'intuizione, perchè non ha d'uopo di ragionamenti a far forza all'intelletto: la mente dell'uomo essere così costituita dalla natura, che ove gli potesse apparire la verità, essa immediatamente potrebbe percepirla. Questo principio serve di luce ad una esperienza constatata molte volte da ognuno nella vita, essere le cose cioè tanto più percetibili alla ragione, quanto più di essere si manifesti la verità, di cui pur troppo non possiamo approfittare, che in assai piccola parte, e commista a tutte le ombre dell'errore. Or se questo applicarsi ai principj cui abbiamo accennato più sopra, e che si arrogano un'impudente dogmatismo, gli è certo, che le menti dei giovani riusciranno ad intuirli non già come verità immediate, ma a traverso soltanto di certe apparenze, che valgono più o meno a farci constatare quella qualunque piccola parte di verità, che può ascondersi nelle medesime. Che se noi invertendo il metodo, e dimostrando la genesi di quelle idee, o se vogliam dire principj com'essi si maturano nella mente degli uomini, che li hanno concepiti, noi allora lasciando alla mente degli allievi quell'estensione e quella libertà, che le dottrine dell'uomo debbono sempre rispettare fin quando, si volgono altre tenere menti degli inesperti dei fanciulli, noi, ci sembra, raggiungeremo meglio lo scopo, se lungi dal procedere in via dogmatica, ci contenteremo soltanto di aditare in via storica i risultamenti, che lo spirito dell'uomo venne ad ottenere nel cammino dell'investigazione della natura. Si verrebbe così intanto ad evitare a un difetto, che sembra tutto affatto connaturato al metodo, di cui si serviamo fino ad ora. I giovanetti indotti ancora, riguardano quelle verità come principj incrollabili e sicuri, e i maestri fanno per la maggior parte de loro meglio a rassodare questa obliqua tendenza nella mente degli allievi.

Questi principj mentre da una parte diriggon la mente, la involuppano dall'altra, a faranno talvolta il volo ed ingegni rari si, ma che non per questo si manifestano meno quà e là nelle scuole. Si subordinano in seguito i fenomeni ai principj, che si son fatti valere come verità senza risposta, o poichè bisogna pur convenire, che ove anche le menti degli uomini non hanno la potenza di scoprire il vero, si trovano però sempre in un certo disagio morale alla manifestazione dell'errore, ne nasce naturalmente, che la pretensione magistrale impone alle menti un ordine di dottrina, che non acuieta in tutto la mente fin quella dei più inesperti, vale ad ammorzare lo slancio della ragione, sostituendovi in quella vece un peso alla memoria, e sveglia più volte gl' ingegni più acuti dall'osservazione propria e degli ulteriori progressi.

Il metodo ch' io proporei, e ch'è essenzialmente storico, sarebbe in quella vece di porger agli allievi la storia della scienza, che vi vuol insegnare. Lo svolgimento dei fenomeni, che diedero origine alle ipotesi filosofiche, si tiene in se strettamente unito, e poichè è pur vero, che nella mente di un sol uomo si trova in certo modo l'umanità tutta intera, gli svolgimenti successivi della scienza sarebbero in lui prodotti quasi istintivamente e per la logica dei fatti stessi. Paragonando il maestro fra loro le ipotesi, a cui diedero origine i fenomeni, la mente del giovane si sveglia anch'essa in una rapida aspirazione ad intuire la verità; la storia dello splendore di alcune teorie e del decadimento di alcune altre lo afforza non soltanto nella scienza, ma nell'esercizio per se stesso della sua ragione, si sottrae alla prepotenza dell'autorità, a cui per danno e per vantaggio insieme dell'umanità sembra portata irresistibilmente la mente umana, e in quella vicenda

di opinioni, che discendono mano mano nei tempi ai loro risaltamenti finali, il giovane, che nella storia della scienza ha tanti collegamenti da osservare colla storia sociale e con quella delle altre scienze, estende di tanto più l'orizzonte della propria ragione, egli, egli solo disamina, paragona ed ellegge, e chi conosce l'uomo, può soltanto riflettere, quanto da questo esercizio della sua ragione ne guadagni il senso morale e il senso della vita. Esperienza quest'ultima, da cui io vorrei prendere occasione per trattare a dilungo di un argomento, che intraveduto da qualche filosofo a giorni nostri sembra guadagnare ogni giorno più terreno, e mettersi in capo alla diverse discipline, che tutte fino ad una osservano oggi più che mai una reciproca quasi dirrei inclinazione di accostarsi, di elaborarsi fra loro, e rispondere a quella secreta unità, nella cui fede stà più che non si pensi il destino degli uomini.

Io mi so, che gli uomini di una certa stampa sorrideranno molto volentieri ad una proposizione, che sembra quasi dirrei far discendere la scienza all'esame e al fatto dei più inesperti. Ma per me credo, che la potenza della ragione non cresca per l'appunto come cresce il vigore del capo umano. L'esperienza della vita cresce, e con essa la conoscenza degli uomini, e sotto questo aspetto anche lo studio delle scienze morali: Cresce l'attenzione, cresce la facoltà dell'astrazione, ma l'ingegno non aumenta per se e nelle sue facoltà di vigore. Le scienze, che si dicono materiali, sono accessibili più che non si crede alla mente dei fanciulli; ed altra, e non ultima ragione, con cui io vorrei sostenere l'efficacia del mio metodo assenzialmente storico, sarà questa, che esporrò ora in brevi parole.

Non si è fatto finora bastante attenzione adun fenomeno di grande importanza nella psicologia dello spirito umano, ma che riesce pur sempre evidente alla ragione di quanti attendano per un momento. Se i giovanetti restano svogliati le più volte dello studio, e non sembrano sentir l'amore della verità, gli è perchè in quel primo volo giovanile della mente le forze dello spirito sembrano in cerca di quanto si rappresenta al pensiero cogli splendidi colori, di cui la natura sà investire tutte le sue produzioni. Ove la scienza potesse fare altrettanto, la mente del giovanetto si dirizzerebbe con volo sicuro ed affettuoso a quella onda di luce, nè si avvertirebbero quei difetti di attenzione, o come altri vogliono chiamarli di poco amore allo studio e di poca suscetibilità, che si osservano per la maggior parte. Il metodo, ch' io propongo, non sostituisce certo l'opera della natura, ma vi si accosta più d'ogni altro segue non foss' altro, le traccie, ch'essa ci addita, ed è per se la contraddizione immediata di quei metodi erronei, che imponendosi alla ragione con la violenza dell'autorità, ne escludono per ciò solo il libero scoglimento. Il metodo storico presentandoci la scienza in mezzo a tutti quegli accidenti umani, che accompagnarono le osservazioni, gli esperimenti e le ipotesi, e che infine diedero origine ai splendidi risultati dei giorni nostri, accresce l'attenzione colla vivacità delle descrizioni, alla riproduzione delle lotte del pensiero, coll'esposizione del processo di tante scoperte e di tanti fenomeni che le originarono; e mentre per questa via afforza il vigore della ragione, emancipandola dal giogo dell'autorità, e rendendola per ciò appunto più sottomessa alla verità, e animandola del colorito, con cui la natura eterna maestra degli uomini, non cessa mai di presentarci agli occhi i fenomeni tutti, che in essa si manifestano, risponde meglio che mai agli eterni decreti della provvidenza, che concedendo all'uomo il dono della ragione, sembrò affidarlo alla libertà, perchè in questo elemento esercitasse più potentemente il moto e l'attrito delle sue facoltà. Così è che mentre la filosofia oggigiorno sembra eleggere tutto affatto naturalmente questo metodo per

esporre a traverso i tempi i risultamenti della scienza, le sole discipline matematiche sembra che dovrebbero allontanarsene. Le matematiche possono, devono, e sono essenzialmente dogmatiche, e addottano il metodo dogmatico solo, perchè in quei dogmi, se può dirsi così, stà l'evidenza la più immediata e la più certa della verità.

E noi nel porre da ultimo questa semplice osservazione, come cioè la filosofia sembri oggi addottare tutt'affatto naturalmente il metodo storico, nel mentre le matematiche non possono per alcun modo seguirlo abbiamo voluto constatare negli istinti a dir così stessi della scienza una riprova del principio, di cui ci siamo occupati fino ad ora, trattando del metodo applicabile a tutte le scienze, che possono dirsi materiali, e che venne per certo modo, tuttochè non possa portar lo stesso nome, addottarlo presentamente nell'insegnamento delle lingue moderne. È un metodo pratico per eccellenza, e che verrà un giorno o l'altro accettato anche per l'insegnamento per le lingue antiche, ove non si voglia protrarre lo studio delle medesime, come sembrò ad alcuni ragionevole, ad età più matura.

Così dimostrato, che la filosofia e le scienze tutte si riflettono nella storia non altrimenti che la storia si riflette nella vita dell'uomo, ci parve di dover averne in favore della nostra tesi quel principio generale, che non fù mai sentito più profondamente che ai giorni nostri: esser gli elementi tutti del creato in un influenza immediata a reciproca fra loro, quasi fossero i proteiformi aspetti di un solo principio, ne l'uno potersi intendere senza comprendere il nesso secreto, in cui è compreso nell'armonia universale. E quasi questo principio dovesse essere d'immediata pratica applicazione, come è di una verità immediata nelle regioni ideali, ne abbiamo constatato l'efficacia nel metodo, sebben crediamo d'aver in tal modo toccato appena quegli argomenti, che fanno al nostro asserto, e il cui pieno sviluppo non potrebbe che esser riservato ad un'opera di lunga lena.

Odnos povijesti prema ostalim znanostima i metodama nastave u školama Odnos povijesti prema ostalim znanostima u javnoj nastavi

Ako povijest zbilja možemo nazvati razlogom postojanja ljudskog roda, možemo također reći da je ona na neki način logika znanstvenog procesa svih drugih disciplina. Ova istina, koja je nekom intuicijom, kako izgleda, ušla u područje opće svijesti naroda, danas se u učenom svijetu smatra neprijepornim čimbenikom, a može se pokazati razmišljanjima i dokazima. Mi ćemo sad nastojati dokazati da se povijest u svom razvitku znatno okoristila svim drugim znanostima. Naša zadaća će biti pokazati kako ih je ona sa svoje strane dobrim dijelom objasnila.

Čini se da je filozofija u svim razdobljima života narodâ obsegla ostala znanstvena naučavanja i odrazila metafizička načela. Kad su proučavanja povijesti filozofije s osloncem na kritiku počela istraživati razne obrate u ljudskoj misli i njihove zaključke, filozofiji je upomoć pritekla povijest, pa je tek onda bilo moguće potpuno shvatiti najteža pitanja koja su mučila ljudski um. I baš povijest je bila ta koja je pomogla da se rasčlane filozofska načela Indijaca i Egipćana, da se razluče njihovi sastavni dijelovi. I, svakako, njezina je zasluga da se shvatila metafizička bit pitanja tih starih civilizacija koje su propadale. Povijest je svojim dokazima utvrdila teokratska načela prvih zajednica; dodala je dualizmu njihove filozofije refleks načela snage sadržan u vlasti tih zajednica što su u isto doba dale

uljudbu i jaram; ona je činjenicama uspjela utvrditi metafizičko načelo prema kojem će se mnogo stoljeća kasnije u Evropi ustanoviti moćna škola na čelu s Hobbesom¹² koja će reći da je društvo isto što i stanje rata. Međutim, dualizam drevnih zajednica, objašnjen činjenicama jačim od onih koje bi bili mogli zamisliti čisti metafizičari i ideolozi, potvrdio se na način različit od onog kojim se vidi umjetnost i procvat drevnih kultura. Egipatsko i indijsko graditeljstvo slabo se osvrtao na oblike ljepote; ono je u prvom redu održavalo teurgički produžetak prvih konzorcija, pa je od povijesti dobilo ime da bi oštromno i istinito objasnilo držanje u kojem su teološka načela dobila oblik u spomenicima. Pa ako su astronomija i prirodne znanosti bolje umjele dati smjer savjesnom ispitivanju svrhe kojoj su piramide mogle služiti sa svojim labirintima, hramovima i nekropolama, povijest je sestrijskim znanostima željela vratiti svoje dugove pa je savjesno izračunala kronologiju konstrukcija i događaja na koje su se oni odnosili, pokazavši načelo u filozofiji, načelo od kojeg se znanosti, uostalom, nikad nisu ni odalečile ako su se željele približiti istini i savjesno istraživati.

Utvrđeno je kao neprijeporan čimbenik drevne povijesti da su se događaji na zemlji odrazili u astronomiji, pa su nebesa, prožeta povješću naroda, možda najsigurniji trag da se u odgovarajućim razdobljima nađu začeci ljudske uljudbe i onaj dio istine koji povijest u naše dane može utvrditi. Tako se reklo da se prva knjiga ljudske povijesti nalazi u obratima nebesa, a to je knjiga pisana otajstvenim i teško razumljivim znakovima, koja zbog toga ipak nije manje snažna, jer je znanost prve zajednice moralo voditi teološko načelo. Ta povijesna škola već je opazila, a ona je najveći dio svojih privrženika imala u Francuskoj dok se sada u Njemačkoj brani od potvora, da znanost o nebu teče usporedno sa znanošću o čovjeku. U njoj su sadržana načela, pa poznavanje nepromjenjivih zakona koji vladaju zvijezdama objašnjava astronomske cikluse što čuvaju uspomenu na zemaljske stvari; zemaljski spomenici tu uspomenu nisu mogli sačuvati. Dakako, astronomija se mogla smatrati spriječenom u svom znanstvenom razvitku na zemlji, kako su to kasnije kazali filozofi, da se nije smatralo da je astronomiju u ranoj zajednici promicala astrologija koja je objašnjavala prošlost i budućnost nacija i pojedinaca.

Interpretirala su se teurgična načela tih drevnih zajednica. Povijest je tu činila čuda i učenjaci su morali uočiti u otkrićima i primjenama da su drevni narodi proizvodili mnoge ljekovite tvari čiju je djelotvornost današnja znanost potvrdila, a da uz pomoć načela kojima je vođena nije uspjela naći ništa što bi ih nadomjestilo. I danas medicina još traži u iskustvima naroda sahranjenih u barbarstvu neke postupke prastarog doba i nalazi ih u sadašnjim naraštajima, a mi toga nismo ni svjesni i ne bi bili svjesni kad povijest ne bi u prvim radovima čovječanstva našla podatke o djelovanju neke više sile koja se, ako se može smatrati otajstvom, ne može poreći nikakvim skepticizmom.

Međutim zakoni, običaji i znanosti koji se nazivaju moralnima i danas se žele približiti iskonskim uvjetima tog društva, a tzv. povijesna škola, koja je Njemačkoj zaslužila naziv učiteljice morala, trebala je istraživanjima tog prastarog doba potvrditi djelotvornost onih načela koje je utvrdila kao čimbenik i začetak tolikih stvari. Manuov zakonik, Mojsijev zakonik, najdrevnije odredbe na Kreti i sve ono što doznajemo od egipatskih spomenika o zakonima i vjeri potvrđuje nam da čudoredne pojave tih razdoblja nisu ništa drugo do li manifestacija povijesne logike tih uljudbi. Tako se u toku događaja uvijek iznova razvijalo isto načelo kroz naraštaje što su slijedili jedan iza drugog u kritičkom prahu prošlosti, ali prošlosti

usmjerene prema budućnosti. I tako je povijesna škola mogla nadići filozofiju XVII. st. i čisto povijesnim čimbenicima potvrditi vjeru u nastajuću tradicionalizam u kojem se dobrobit uljudbe čuva usmjeravanjem transcendentnog pokreta individualnih ideja i čistog načela razuma.

Danas i estetika poput filozofije i čudorednih znanosti vodi računa o tradicionalističkim načelima. Isključujući teorije što polaze od načela razuma i gube se u prazno, ona potvrđuje načelo koje se neprestano širi u čovječanstvu, razvija u vremenu i usavršuje te gotovo uzdiže ljudsku dušu do potpune sličnosti s idejama; gledajući izvana, ona tumači kako se čovjek razvija u svojoj unutrašnjoj sposobnosti usavršavanja. Tako bi se moglo reći da je povijest uzela pod okrilje gotovo sve ostale znanosti kojima objašnjava tajno ustrojstvo, koordinira ih s vremenom i služi im kao potvrda najviših načela metafizike. Pa ako povijest nije drugo do li znanost o samom čovjeku i prva znanost o čovječanstvu, pravo je da u njoj druge znanosti razvijaju svoju istraživačku snagu te da se brojne sličnosti nalaze sve u njezinu središtu.

Dakako, napredak znanosti koje se nazivaju stvarnijima snažno se vezuje s povješću; pa kad filozof razmatra propast Rimskog Carstva i nastoji objasniti čimbenike koji su tu sjajnu državu doveli do sumraka i propasti, on neće moći bez podrobnih ispitivanja gospodarskog stanja u tom carstvu. Na taj će način objasniti fenomene koji su izgledali pretjerani u načelu čudorednih uvjeta u carstvu. Dakako, povijest će morati pribjeći političkoj ekonomiji da objasni raspored tih stvari, ali i politička ekonomija mogla bi u djelotvornom i očiglednom načelu utjeloviti niz čimbenika što nalaze rješenje u srednjem vijeku i zadnjim trzajima starog svijeta, ne pribjegavajući suvremenosti. Sismondi, a s njim i Bastiat¹³ pokazali su načelo gospodarskih znanosti u rasporedu vlasništva. Oni su se pozvali na uvjete vlasništva u doba Rimskog Carstva da bi potvrdili posljedice svojih teorija; ili bolje, oni su u tom dijelu povijesti našli intuiciju za načelo koje, ako ga se podvrigne razumu, duguje svoj ishod i očiglednost najistaknutijim povijesnim čimbenicima.

Feudalizam velikim dijelom i samim povijesnim postojanjem objašnjava niz čudorednih fenomena koje racionalna filozofija može samo utvrditi, ali ne i zamisliti. I dok razum ostavljen samom sebi ne može ni izdaleka objasniti kult žene, a to je ono bitno u karakteru suvremenog doba, povijest, dolazeći u pomoć filozofskoj spekulaciji, stavlja istraživaču na raspolaganje niz čimbenika koje će on u ozbiljnoj i racionalnoj raščlambi objasniti iz njihova razvoja u svijesti čovječanstva a to već zasijeca u područje povijesti. Mi ćemo dugo inzistirati na tim istinama jer nam to izgleda bitno u čudorednim znanostima; na istinama koje su pokrenule tzv. povijesnu školu, kako smo naprijed istakli, usmjeravajući budućnost metafizičkim i moralnim spekulacijama. Želimo jednom zauvijek utvrditi da je filozofiji, kao i ostalim znanostima, mjesto u krilu čovječanstva ili, kako se ranije govorilo, u utrobi samog čovječanstva, da bi se potvrdio smjer što se zasniva na prošlosti. Time ćemo izbjeći ono što se ranije nije dalo izbjeći, a to je zamišljanje razloga i teorija iz samog razmišljanja i intelektualne snage našeg uma. Čitava filozofija XVIII. st. nije ništa drugo do li sjajna potvrda naše tvrdnje da je naše doba, ako želi promjene i dotjerivanja koja su ga tu i tamo dovela do strahovitog skepticizma, nepogrešivo kad kaže da njegovi najznatniji pisci čine filozofske doktrine

¹³Jean Charles Léonard Simonide de Sismondi, švicarski povjesničar, pisac i gospodarstvenik; Jean Baptiste Say (1767–1832), francuski gospodarstvenik; Claude Frédéric Bastiat (1801–1850), gospodarstvenik. Sva trojica bili su teoretičari gospodarskog liberalizma.

eklektičnima; želeći u jedno složiti najrazličitije sisteme, oni malo jačaju samo ona načela tradicionalizma bez kojih ne bi bilo ni filozofije ni ćudoređa a ni povijesti. Njihov je sjajni rad danas sve vidljiviji narodima koje usmjeruju u budućnost.

Na ovim nazorima, u velikom naporu da obuhvati misao koja bi se mogla nazvati bitno povijesnom, filozofskom i filološkom u isti mah, nastao je u Italiji Vico. Obdaren dubokim umom, on je našao začetke društva u sintezi tih elemenata koji su se razvijali u vremenima da bi došli do zakona suvremenog društva. U toj sintezi on je, polazeći od bitno povijesnih činjenica, filozofsko načelo podvrgao stvarnoj istini i filozofskim dokazima ojačao svoju snažnu tezu. Onako proročanski složen, on je u Descartesu, koji je u ono vrijeme vladao duhovnim životom Francuske, Njemačke i Italije, našao sve posljedice koje je ontološko načelo moralo čuvati u francuskoj filozofiji. On je položio temelje onom tradicionalizmu o kojem smo govorili naprijed i koji se ostvario u Njemačkoj, a sada izgleda da sa svojim izmjenama obećava bolji i sigurniji smjer znanosti. I tako se može reći da nema povijesti bez filozofije, a sama filozofija pokreće povijest i daje joj sjaj do kojeg su se danas uzynule filološke znanosti, jer i one moraju sa svoje strane priznati isto načelo.

Dakako, filološka proučavanja moraju se danas odvojiti od tragova koje su im ostavili u nasljeđe prvi velikani od kojih je danas ostala isprazna i cjepidlačna interpretacija rečenice, ali i ona druga filozofija koju je Vico, kako rekosmo, prvi uočio a u svojim knjigama nam je dao i njezinu sjajnu primjenu. Filologija koja nečemu služi u građanskom ophođenju, ako ju želimo shvatiti u njenom visokom značenju, nije drugo do li obnova povijesnih i filozofskih čimbenika, jer ona nema svog vlastitog postojanja i ne može se smatrati znanošću, osim ako služi, kako rekosmo, tome da pojača razloge povijesne i filozofske kritike. Filolog će moći, ako nije istodobno povjesničar i filozof ili ako prije svega nije odan tim učenjima, steći zasluge u književnosti tako da rekonstruira u prvobitnoj autentičnosti tekstove starih pisaca. Ali ako on ne zna da je prava vrijednost u rečenici – točnije u riječi, ako ne zna jezik kojim su Tacit i Ciceron pisali svoje knjige, ako ne vidi drugo do li primjere i čisto jezikoslovne zakone, on ne može poslužiti književnosti do li tako da je snizi do cjepidlačne i sitničave jalovosti same misli. U tom ćemo se slučaju moći diviti jedino njegovoj marljivosti i strpljenju, i žaliti ga obično zbog ispraznosti i nepokretnosti njegova uma.

I kao kod drugih znanosti što žele biti uzvišene po svojim kontemplacijama, a to ne uspijevaju ako se njima bave nevježe, filozofija, koja je odgojila najozbiljnije i najdublje umove, postala je za književni puk ništa više do li puko baratanje pravilima, riječima i zvucima. I mladići povjereni naobrazbi postaju tako jalovi u rascvatu svoga uma pa time svjedoče istodobno kako se zbog sudbonosnog sljepila uma neke znanosti mogu održati, pa i širiti, i pored njihove jalovosti i štete koju nanose znanosti o istini. Reklo bi se, dok astronomska proučavanja spadaju na astrološka hvastanja da bi se pokazalo primjerom kako se ono najbolje može preobratiti u najgore, plemenita filološka razmatranja velikih filozofa također se izvrgavaju u sulude bitke gramatičara. Sreća je jedino u tome što tu nema tako žalosnih posljedica zbog grešaka ovih posljednjih, pa se tu, barem koliko se zna, nisu podigle lomače, niti su se izgubile bitke, a čovječanstvo ne mora žaliti za rasipanjima najjačih umova. Akademije kojima se nekoć dičila Italija a iz kojih se već godinama ne čuje ništa do li daleki arkadski odjeci i gramatičarska cjepidlačenja, promijenile su sjedište na svečane načine i u različitom vidu. Pa ipak, javno mnijenje ih danas osuđuje zbog udaljenosti i nerazumljivosti njihovih dok-

trina i zatvorenosti krugova iz kojih će njihova umovanja teško ikada izići na sunce. Ako je Vico uz pomoć filologije ili, kako je sam rekao, uz pametno istraživanje riječi, položio temelje univerzalnoj filozofiji, Niebuhr i Heine, da ne spomenemo i neke druge, rekonstruirali su u svojim prvobitnim okolnostima samu povijest koja je izgledala kao izgubljena u vremenima. Sada su začeci Rima počeli izgledati kao vjerojatna istina, jer Niebuhr je filološkim dokazima učinio povijesne hipoteze vjerojatnima, pa smo tako našli Etrušćane i Latine kako polažu temelje Rimu u pravednom rasporedu koji je sada utvrđen. Gottfried Müller uspio je, služeći se poviješću, osmisliti svoje filološke hipoteze i ojačati ih onim skrupuloznim i hrabrim opažanjima o grčkoj povijesti. Nažalost je ovaj učenjak umro u cvijetu stvaralačke mladosti. Champollion i Remusat bili su povjesničari, filozofi i filolozi u isti mah; oni su dali prve norme za proučavanja najdrevnijih zajednica. Činilo se kao da ta proučavanja, što su se nastavila s toliko ljubavi prema istraživanju, mogu objasniti najveće tajne drevnoga svijeta.

Pa ako smo mi izdanci ovih općih zapažanja u kojima kao da se opažaju namjere prirode, što traži najsloženije sile uma da bi se objasnili njezini mnogobrojni aspekti, mi ćemo se osobito pozabaviti s pomoću koju je povijest pružila drugim granama, a k tome ćemo nastojati utvrditi mogućnosti povijesnih opažanja u onom što ona obećavaju u drugim znanostima.

Prirodne znanosti koje učenjacima obećavaju tekovine triju kraljevstava ne mogu izbjeći da se tu i tamo ne osjete posljedice povijesnih događaja. Dudov svilac, živa i duhan, boje itd. nude profesoru mogućnost da usmjeri pažnju mladića na društvena kretanja koja su uzrokovala uvoz tih proizvoda kod nas. Svila koju je carski Rim zlatom plaćao kaže nam o običajima i raskoši toga doba što je sve uzrokovalo propast Rima. Kava i duhan pobudili su među učenjacima pitanja koja su danas izgubila mnogo od svoje važnosti, ali se još mogu nazrijeti, ako ne u drugome, a ono u običajima i životu naših otaca. Pamuk, tvornice i sve grane industrije, primjenjene na sirovine, posredno su razvili neka pitanja koja su s druge strane u vezi s najdubljim pitanjima filozofije i građanske povijesti. Uporaba baruta, pare i ugljena iz temelja je promijenila život suvremenih naroda, a ne može se odvojiti od pitanja napretka sadašnjeg društva. Jer ako to društvo živi u biti od čudorednih ideja, ono mora u potpunosti objasniti sredstva koja materija nudi čovjeku u svim oblicima uporabe i proizvodnje. I tako nije nikakvo čudo da su neka otkrića i izumi, koji spadaju u područje profesora egzaktnih i prirodnih znanosti, istodobna s bitnim fazama razvoja suvremenog društva.

I tako, dok su aristokati u cijeloj Evropi govorili o uvođenju demokracije, izum tiska i baruta došao im je u pomoć i razvoj se više nije mogao zaustaviti.

I dok su tako nove ideje i pokreti nezadrživo obuzimali društvo u zadnje doba, izum parnog stroja, željeznice i električne žice trebao je doći u pomoć idejama da ih promakne, pa su se istodobno ostvarile nade pobuđene u načelima novog društvenog poretka. Neobične su pojave magnetizma i sl. Neobično je, napokon, da su uz duhovne pokrete uvijek dolazili i materijalni čimbenici koji su im davali znatnog podstreka. Predaleko bi nas odvelo kad bismo sada pokušali pokazati sve dodirne točke čudorednih i materijalnih čimbenika, a taj rad odveo bi nas u sitničarenja i cjepidlačenja.

Dovoljno je baciti opći i sažeti pogled na ono što se o tome može kazati. Znanost, književnost i umjetnost imaju vlastiti život koji se subjektivno ravna prema individualnim sredstvima i mogućnostima čovjeka-čitatelja. Međutim, one su u kozmičkom i objektivnom kompleksu snažno vezane među sobom jer se u

općim rezultatima posljedice moraju rasplesiti. Pa isto kao što u svakom čovjeku tinja iskra svih sposobnosti koje odgovaraju svim potrebama postojanja i svim oblicima razvoja spoznatljivoga tako izgleda neprijeporno da se znanost i umjetnost nikad neće u potpunosti razviti u svojim procesima, ako se ne povežu s razvojem neke druge grane, to više što se danas sve više govori o prevladavanju enciklopedizma. I tako će valjati utvrditi da će obzor ljudske misli bolje shvatiti život, a s njim spoznatljivo, prošlost i smjer u budućnost, ako se ljudska misao proširi. To je lako dokazati razlozima, no mi međutim ipak vjerujemo da postoji nešto kao načelo intuicije, pa smatramo da razvoj čovječanstva nije moguć drugačije, nego jedino u punini svojih snaga koje se pak ne mogu pokazati drugačije osim u potpunom shvaćanju spoznatljivoga. Pa s obzirom da je čovjek mikrokozmos podlozan velikim zakonima koji vladaju svemirom, čini se da će on najbolje pristići na svoj cilj ako prihvati izgleda svojih mogućnosti i time izgleda spoznatljivoga, i ako u znanosti upotpuni ono jedinstvo koje mu je podijelila ruka prirode. Ništa manje nije očigledno nego ako u individualnosti čovjeka prevladaju neke specijalnosti; one će mu morati označiti smjer svojih nastojanja i proučavanja s obzirom na druge. Prema tome može se reći da je čovjek kao takav povijesni čimbenik u životu, pa je povijest gotovo osnova svim drugim znanostima, nešto kao leća koja skuplja sve zrake pa iz nje izlaze djelomične spekulacije znanosti, književnosti i umjetnosti.

Ova misao kao da nas vodi do stanovitog udaljavanja od metode po kojoj bi se nastava znanosti, umjetnosti i književnosti morala odvijati u onim školama koje žele dati osnove i dovesti razvoj do stanovitog savršenstva. Danas svatko zna za predbacivanja dijalektičkim školama srednjeg vijeka, za dogmatsku oholost i metafizičke vizije koje su zamjenile iskustvo i čimbenike, pa se učenje pretvaralo u beskraj pitanja u kojima se gubilo svako načelo; te škole ne zaslužuju nikakve pažnje danas. Najveći, ako ne i prvi čovjek nove škole, uznastojao je da izvuče spekulativne znanosti iz sjene velikog imena i da pod svjetlo društvene prakse dovede novu metodu koja polazeći od istinitosti čimbenika ide prema nizu iskustava što nas već dva stoljeća vode prema najplodnijim rezultatima. Danas više nema nikoga tko ne bi vjerovao da traktati iz fizike, prirodnih znanosti i drugih grana svi idu ispred ove metode iskustva, ali malo će ih biti koji opažaju da sama iskustva, makolika ona bila, još nisu dovoljna da okupe velika načela istinitosti stvorenoga; a mi smo ih možda nadomjestili subjektivnim načelima tamo gdje bi znanosti, što se općim imenom zovu materijalne, tražile utvrđenje objektivnih načela ili bolje, da su načela neposredna objektivna istina. Onaj isti Newton, koji je u svoje stare dane priznao da su mu se sva njegova velika otkrića činila kao igra dječaka na obali mora što je skupio nekoliko školjaka iz neizmjernosti oko njega, taj isti Newton napisao je kao mišljenje ili bolje kao istinu koju je osjećao u dubini svog srca a karakteristična je za ljudsku skromnost; ne manje za samu znanost. Zakon sile teže je, čini se, najveći iznalazak znanosti uopće i najveća zasluga samog Newtona. Ali taj čovjek, koji je snagom svoga uma oteo spoznatljivome toliko korisnoga, vidio je u zakonu sile teže samo fenomen koji se pokazuje u ljudskom razboru, a u sebi krije veliki zakon stvorenoga svijeta, zakon ili samu istinu.

Očigledno je, govorio je on, da zakon sile teže postoji samo u mom umu i u umovima ljudi koje zadovoljava a to su moji suvremenici. Možda će načelo koje sam utvrdio nešto dokazati i budućim naraštajima. Međutim nije ništa manje istinito da ja, koji se moram sresti sa svim slabostima ljudskoga uma što nastoji

utvrditi neke zakone u zakonima prirode, vidim da je sve to samo zakonitost u kojoj nam se očituje vanjski svijet. Činilo mi se da se ti traktati sve više udaljuju od istine po tome što su, tražeći odnose ovog ili onog zakona svemira čvrsto i dogmatski željeli dati načelo svemiru umjesto da priznaju da nije njihov zakon nego viša zakonitost ona koja nam pokazuje fenomene prirode. Ova zamjerka, koju su učinili ili bolje ponovili neki oštri umovi naših dana, trebala bi se prizvati u svijest učiteljima koji podučavaju u školama i koji moraju znati da postoji niz ideja na koje ćemo kratko upozoriti da bismo objasnili našu misao o pedagoškoj metodi.

Pa ipak, smatramo da moramo našim opažanjima priznati istinu koju ćemo nazvati istinom intuicije, jer ona nema za svrhu razmatranja koja će ojačati um. Priroda je stvorila ljudski um tako da on može odmah shvatiti istinu. Ovo načelo služi kao vodilja iskustvu koje je svatko u životu više puta utvrdio, a to je da su stvari to lakše shvatljive što su bliže istini; a mi se njima možemo tek malim dijelom okoristiti pod svim sjenama zabluda. Ali ako ova načela na koja smo upozorili naprijed budu primjenjena a ona za sebe traže nesmiljeni dogmatizam, jasno je da će ih mladići naslutiti ne više kao neposrednu istinu, već preko pojavnosti preko kojih će utvrditi svaku, pa i malu česticu istine što se može kriti u njima samima.

Jer ako mi izvrnemo metodu, pokazavši nastanak tih ideja, ili ako hoćemo načela kako ona već sazrijevaju u umu ljudi koji su ih zamislili, mi onda ostavljamo umu učenika taj domet slobode koji ljudske doktrine uvijek moraju poštovati do točke dječjačke neiskusnosti, pa nam se čini da ćemo se bolje primaknuti cilju ukoliko se udaljimo od dogmatskoga puta i zadovoljimo samo time da rezultate tražimo povijesnim putem, a to su rezultati koje ljudski put dobija u postupku istraživanja prirode. Na taj način bi se mogla izbjeći mana što proistječe iz prirode metode kojom se i sada služimo. Još neuki mladići smatraju te istine čvrstim i sigurnim načelima, a učitelji čine svoje da učvrste ovu sklonost u umovima svojih učenika.

I tako, dok ova načela s jedne strane vode um, s druge ga odvođe u nejasnosti; ponekad će, da, stići i do neobičnih umova, hoće, ali ona se ipak tu i tamo pokazuju nedovoljnima u školama. Fenomeni se, prema tome, podvrgavaju načelima koja su se učvrstila kao istina bez odgovora, ili ih valja utvrditi. Jer ako ljudski um nema moć da otkrije istinu, mi se uvijek nalazimo u ćudorednom razočaranju kad se greška pokaže i prirodno izraste – greška kao glavni zahtjev koji se nameće doktrinalnom redu što ne zadovoljava u potpunosti umove, osim onih posve neiskusnih, i umara polet razuma tako što otežava pamćenje i pobuđuje najoštrije umove da se sjete sebe i daljnjih mogućnosti napredovanja.

Metoda koju predlažem, a ona je u bitnim crtama svoje prirode povijesna, sastoji se u tome da se učenicima prikaže povijest znanosti koja će se podučavati. Razvitak fenomena iz kojih su se razvile filozofske hipoteze usko je vezan u sebi, pa s obzirom da je istina da se u umu jednog jedinog čovjeka na neki način nađe čitavo čovječanstvo, stupnjeviti razvitak znanosti nastat će u njemu gotovo instinktivno i po logici samih činjenica. Pa ako učitelji među njima usporede hipoteze koje su bile polazište fenomenima, umovi mladića probudit će se u nagloj želji da shvate istinu. Povijest sjaja nekih teorija i propadanja drugih samo jača znanost samu, a vježba i um te nas oslobađa ohole vlasti autoriteta u čijoj se vlasti ljudski um nalazi na svoju štetu i spas u isti čas. U borbi mišljenja koja teže iz slijeda vremena do konačnih razvojnih stupnjeva mladić, koji u povijesti znanosti mora

opaziti tolike odnose prema društvenim i drugim znanostima, time širi obzor vlastitog razuma. On sam razabire, uspoređuje i bira i samo oni koji poznaju čovjeka mogu od ovog refleksa uma dobiti čudoredni smisao i smisao života. Iskustvo ovog posljednjeg želim iskoristiti da razmotrim razloge što u današnje dane pod okom filozofije postaju sve snažniji i uzlaze na čelo svim znanstvenim granama. Ove pak sve do jedne poštuju danas više nego ikada recipročnu, gotovo da bih rekao, sklonost da se priljube i razrade zajedno, i tako slože s tajnovitim jedinstvom. Naša sudbina vezana je s tim jedinstvom više nego li se misli.

Znam da će se ljudi stanovitog kova nasmijati kad čuju prijedlog koji, gotovo da bih rekao, znanost daje u ruke neiskusnima. Mislim da moć uma ne raste onako kako raste njegova snaga. Iskustvo života raste, s njim i poznavanje ljudi, a pod ovim aspektom također i proučavanje čudorednih znanosti. Raste pažnja, raste i sposobnost apstrakcije, ali um ne raste ni po svojim sposobnostima niti po snazi. Znanosti koje se nazivaju materijalnim pristupačnije su umovima mladića nego li se to misli. Drugi ali ne i zadnji razlog kojim bih želio opravdati djelotvornost moje bitno povijesne metode bit će ovaj; ja ću ga objasniti u nekoliko riječi:

Do sada se nije posvetilo dovoljno pažnje jednom fenomenu psihologije ljudskog duha koji je uvijek očigledan razumu i odmah jasan svima. Ako mladići ostanu u više navrata bez volje za studij te ne osjećaju privlačnost istine, to je zato što izgleda da prvi let mladog uma i njegove duhovne snage traži ono što misao zamišlja u jarkim bojama, najljepšim bojama koje priroda može dati. Tamo gdje bi znanost mogla reći isto, mladićev um bi se uzdigao siguran i privržen do te svijetle obale, i mnogošta ne bi opazio ili bi, kako drugi hoće, ostao mladić s malo ljubavi prema znanosti i još manje otvorenosti studiju, a to je ono što se najčešće nađe. Metoda koju ja predlažem, dakako, ne zamjenjuje samu prirodu, ali joj se približava više od ijedne druge, slijedi joj tragove i čini neposrednu suprotnost tim krivim metodama koje se nameću silom i ugledom razumu, i time isključuju njihovo slobodno rasplitanje. Povijesna metoda predstavlja nam znanost u središtu svih tih ljudskih događaja što slijede opažanja, pokuse i hipoteze, i koji su napokon postali polazištima najsjajnijih rezultata naših dana; povećava pažnju sa živahnošću opisa i prikazima borbe misli, s tumačenjem procesa tolikih otkrića što su se začela. I dok ovaj put jača snagu razuma jer ga oslobađa od jarma autoriteta i pobuđuje na ilustrativno razmišljanje kojim vječna priroda uči ljude, on nikad ne prestaje s predočavanjem pitanja što se u njima manifestiraju u svojoj cjelovitosti i bolje nego ikad odgovara vječnim odredbama providnosti koja čovjeku daje razum i slobodu da bi što bolje razvio svoje sposobnosti.

SUMMARY

Two Unpublished Treatises by Šime Ljubić

Šime Ljubić was a XIXth century Croatian historian, archeologist and national ideologist. Here we publish two of his unpublished treatises out of his personal archive, which is kept in the Historijski arhiv u Zadru. That is:

– *Nikoliko ričih o Ljubomudrju jezika slavjanskoga* (A few words on the Philology of the Croatian language) and – *Relazione della storia colle altre scienze a relativo metodo d'insegnamento nelle scuole. Relazione della storia colle altre scienze nell'insegnamento publico.*

The first treatise is a scheme about how to develop the Croatian language to be used as a language of modern civilisation. Ljubić suggested an orientation toward the Croatian literature of Renaissance. His suggestion was not accepted by Đuro Daničić, the main philologist, who oriented this language towards folklore. Nowadays, the orientation towards history has been repeatedly suggested in Croatian linguistics.

The second treatise which had been by Ljubić when he was a young man is a treatise on historicism and could be considered as the main document on that subject in Croatia.